

KIRGIZİSTAN VE KAZAKİSTAN'DA BAĞIMSIZLIK SONRASI DEĞİŞEN SİYASAL SİSTEMİN DOĞASI VE KAMU YÖNETİMİ REFORM SÜREÇLERİ

Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY*

Arş. Gör. Dr. Sinem ŞAHNAGİL**

ÖZ

SSCB'nin, 1991 yılında dağılması sonrasında süreç, Orta Asya'da birçok cumhuriyetin bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile sonuçlanmıştır. Bağımsızlığını ilan eden ülkeler, Sovyet yönetiminden kalan sosyal, siyasal ve ekonomik sorunların yanı sıra bağımsız bir devlet haline gelmenin uygulamada doğurduğu güçlüklerle de baş etmek durumunda kalmışlardır. Bu ülkeler için sosyalist sistemin çöküşünün ardından ortaya çıkan ideolojik boşluğa ek olarak meşru, güvenilir resmi devlet kurumlarını oluşturma gerekliliği de gündeme gelmiştir. Ancak eski dönemin uzun yıllara dayalı yerleşmiş uygulama ve alışkanlıkları, yüzünü liberal demokrasiye dönmüş ülkelerin siyasal sistemleri ve reform süreçleri önünde en büyük bariyerler olmuştur.

Kırgızistan ve Kazakistan ülke örnekleriyle, özellikle kamu yönetimi alanında süregelen değişimin farklılık ve benzerlik temalı açıklamaları, çalışmada karşılaştırmalarla yer edinmektedir. Bu çerçevede çalışmanın amacı, Orta Asya'daki Türkî Cumhuriyetlerin yaşadığı bu dönüşüm süreci içinde, Kırgızistan ve Kazakistan ülke örnekleri temelinde, siyasal ve kamu yönetimi reform süreçlerindeki benzerlik ve farklılıklar üzerinden bir değerlendirme yapmaktır. Bu kapsamda çalışmada, benzer tarihi süreçlerden geçen iki ülkenin, siyasal ve kamusal sistemlerinin benzerlik ve farklılık noktaları; siyasal sistemin değişimi, yeni kurumlara geçişte yaşanan sorunlar, rüşvet ve yolsuzluk, demokrasiye geçiş süreçleri, e-yönetişim ve yerel yönetim reformları bağlamındaki gelişmelerden hareketle değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji Transferi, Demokratikleşme, Siyasal Kültür, E-yönetişim, Reform, Kırgızistan, Kazakistan.

NATURE AND PUBLIC ADMINISTRATION REFORM PROCESSES OF CHANGING POLITICAL SYSTEM AFTER INDEPENDENCE IN KYRGYZSTAN AND KAZAKHSTAN

ABSTRACT

After the dissolution of the USSR in 1991, the process resulted in the declaration of independence of many republics in Central Asia. The countries that declared their independence had to cope with the social, political and economic problems left by the Soviet administration, as well as the practical difficulties of becoming an independent state. In addition to the ideological gap that emerged after the collapse of the socialist system for these countries, the need to establish legitimate, reliable official state institutions was also raised. However, the long-established settlements and habits of the old period were the biggest barriers to the political systems and reform processes of the countries whose faces turned to liberal democracy.

* Balıkesir Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset Ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, seniz.bozatay@balikesir.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-4690-9650

** Balıkesir Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, s.sahnagil@gmail.com, Orcid ID:0000-0003-0920-6948

With Kyrgyzstan and Kazakhstan country examples, the difference and similarity-themed explanations of the ongoing change, especially in the field of public administration, are included in the study with comparisons. In this context, the aim of this study is to make an assessment on the similarities and differences in the political and public administration reform processes, on the basis of the country examples of Kyrgyzstan and Kazakhstan, in this transformation process experienced by the Turkic Republics in Central Asia. In this context, the study deals with the similarities and differences of the political and public systems of the two countries, which have gone through similar historical processes; the change of the political system, problems in transition to new institutions, bribery and corruption, transition to democracy processes, e-governance and developments in the context of local government reforms.

Keywords: Ideology Transfer, Democratization, Political Culture, E-governance, Reform, Kyrgyzstan, Kazakhstan.

GİRİŞ

Bu çalışma, Orta Asya'daki Türkî Cumhuriyetlerin bağımsızlık sonrasında yaşadığı dönüşüm süreci içinde, Kırgızistan ve Kazakistan ülke örnekleri temelinde, siyasal yapıda meydana gelen değişim ve kamu yönetimi reform süreçlerindeki benzerlik ve farklılıklar üzerinden bir değerlendirme yapabilmeyi amaçlamaktadır.

Kırgızistan, 1991'den bu yana sürdürülebilir kalkınma, demokratikleşme ve etkili yönetişimi vurgulayan büyük kurumsal reformlar geçirmektedir. Kırgızistan'a ilişkin ilk çıkarımlar, bu ülkenin yaşadığı dönüşüm sürecinin yalnızca kendine özgü olmadığı, Orta Asya'daki diğer ülkelerin de benzer süreçleri yaşamakta olduğudur (Baimyrzaeva 2005: 29). Bu ülkelerden biri de hiç şüphesiz Kazakistan'dır. Çalışmada bu iki ülkenin seçilmesinin nedeni, reform süreçlerine ilişkin benzerlik ve farklılıkların, görünürdeki değişkenler temelinde nesnel incelemeyi mümkün kılmasıdır.

Öncelikle seçilen iki ülkenin siyasal rejimlerinin farklılığı çerçevesinde, iktidarın demokratik yollardan el değiştirmesindeki zorluk ya da kolaylıklar, iki ülkede cumhurbaşkanına tanınan yetkiler bağlamındaki farklılıklar, demokrasiyi destekleyici reformlar ve öncelik alanlarına yönelik farklılıklar, yönetimde istikrar/istikrarsızlık, reformların başarı/başarısızlık durumları değerlendirilmektedir. İki ülkenin benzerlik gösterdiği noktalar ise Sovyet geleneğinin izleri temelinde siyasal kültürün oluşum biçimleri, bağımsızlık sonrası Sovyet rejiminden kalan devlet kurumlarını belirli oranda koruma isteği, liyakate dayalı politik olarak tarafsız bir kamu yönetimi sisteminin kurulamaması, yolsuzluk ve şeffaflıkla ilgili sorunlara yönelik reform çalışmalarının somut olumlu faydalara ulaşamamış olmasıdır. Yine iki ülkenin e-yönetişim süreçleri ve yerel yönetim anlayışının yerleşmemiş olması da ortak sorunlar olarak durmaktadır.

Çalışmada, Kırgızistan ve Kazakistan'da siyasal sistemin değişimi, ideoloji transferi üzerinden açıklanırken, devlet kurumlarının rolündeki değişim, siyasal kültür ve seçkinler konuları, siyasal sistemin değişimi noktasında öne çıkan başlıklar olmaktadır. Eski kurumlardan yeni kurumlara geçişte yaşanan sorunlar, iki ülke açısından farklılık ve benzerlikler tespit edilerek değerlendirilmektedir. Bu çerçevede rüşvet ve yolsuzluk, ortak sistemsel sorun biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Demokrasiye geçiş süreçleri ve otoriter eğilimlerin süren varlığı da sorun alanlarına ışık tutmaktadır. Kırgızistan ve Kazakistan kamu yönetimi reform dönemleri, yine benzer ve

farklılıkları temelinde değişik süreçlere karşılık geldiğinden, ayrı başlıkların konuları olmaktadır. İki ülkede e-yönetişim¹ yönündeki adımlar ve yerel yönetim reformları bağlamındaki gelişmeler de çalışmanın ilgi alanına dâhildir.

Yüzünü çağdaş demokrasinin kurumlarına çevirdiğini düşündüğümüz iki ülkenin reform çabalarına dair bir değerlendirmeyi hedefleyen bu çalışma ile eksiklik ve kazanımların altı çizilerek, sürece idari ve akademik bir katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

KIRGIZİSTAN VE KAZAKİSTAN'DA SİYASAL SİSTEMİN DEĞİŞİMİ: İDEOLOJİ TRANSFERİ

Kapitalist dünyada kapitalizmin ve piyasa ekonomisinin yararları üzerine devam eden tartışmaya, Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist rejimlerin çöküşüyle birlikte bağımsızlık kazanan devletler, kapitalizme ve piyasa ekonomisine dayalı yeni bir kalkınma modeli seçerek katılmış oldular. (Çokgezen 2004: 79). Bu seçimin, aslında bir ideoloji transferi olduğu açıktır. Nitekim sosyalist, liberal ya da 1970'li ve 1980'li yıllardan sonra gündeme gelen neo-liberal ideolojiler, yalnızca doğdukları ülkelerde etkili olmamış, başka ülkeler tarafından da benimsenmiştir (Haktankaçmaz 2009: 84). Dolayısıyla Sovyetlerin dağılma süreci sonrası bağımsızlık kazanan devletler, liberal ekonomi lehine ideoloji transferi gerçekleştirmişlerdir.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra ekonomisini kökten değiştirmeye yönelik reformlar yaparak serbest ticaret sistemini benimseyen Kırgızistan, Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) alınan ilk Orta Asya ülkesidir. Ülkede, Yeni Dünya Düzenine uyum sağlamak ve olumlu rekabet yaratabilmek için yeni fiyat politikası uygulamaya konulmuş, ülke içindeki sektörler desteklenerek yabancı sermayeyi çekmek hedeflenmiştir. Piyasa ekonomisine geçişin hızlandırılması ve yabancı yatırımcıyı teşvik amacıyla yasal düzenlemeler yapılmıştır. Kırgızistan, 1993'te IMF'nin önerisi üzerine ulusal parası olan "Som" a geçmiştir (Asanbekova 2009: 88). Sözü edilen geçiş sürecinden sonraki yıllarda araştırmacıların en fazla tartıştıkları konuların başında, eski sosyalist ülkeler arasındaki ekonomik performans farklılıkları ve yolsuzluk arasındaki ilişkiler gelmektedir. Düşük gelir düzeyi, devlet müdahalesi, zayıf demokratik kurumlar, zayıf işleyen yasal sistem ve Kırgız halkının kültürel geçmişi Kırgızistan'da yolsuzluğu kışkırtırken, yolsuzluk ekonomik göstergelere zarar vermiştir (Çokgezen 2004: 92).

Kırgızistan'da bağımsızlık sonrası siyasi sisteminin durumuna dair görüşler; bağımsızlığın Kırgızistan'ı sadece Rusya ve Çin'e değil, küresel güçlere karşı da savunmasız hale getirdiği noktasında birleşmektedir. Bu görüş "Daha önce Moskova'nın koruması altındaydık, ama şimdi güçlü dünya güçleri arasında manevra yapmak zorundayız", "Kırgızistan şimdi Sovyet dönemine göre daha bağımlı bir ülke. Siyasi ve ekonomik olarak süper güçlere bağımlıyız; IMF ve Dünya Bankası gibi dünya

---

¹ E-yönetişim en genel ifade ile yönetişimin bilgi teknolojileri ve özellikle internetten büyük ölçüde yararlanılarak gerçekleştirilmesidir (Doğan ve Ustakara 2013: 6). Devleti merkezine alan bir yönetim anlayışından ziyade, toplum merkezli bir yönetimi hâkim kılma stratejini ifade eden e-yönetişim, ağlar arası iletişime dayanan bir ağ yönetimidir. Şeffaflığı ve yönetsel yetenekleri artırmayı amaçlayan bir yönetim anlayışının idari fonksiyonlara uygulanmasını esas alan e-yönetişim, bilgi teknolojilerinin etkisiyle hesap verebilen bir yönetim tarzı öngörmektedir (Demirel 2010: 69-70).

finans kurumlarına bağımlıyız; Rusya'da çalışan insanlarımızın güvenliği ve istihdamı konusunda Rusya'ya bağımlıyız” (Akçalı ve Murzaeva 2012: 48) biçiminde ifade edilmektedir.

Sovyet öncesi tarihleri boyunca göçebe bir hayat süren ve hayvancılık yapan Kazaklara bakıldığında, yakın tarihlerinde Rus İmparatorluğu (1731-1920), Sovyet İmparatorluğu (1921-1991) ve Batı İmparatorluğu (1992 itibaren) olmak üzere modernleşmenin üç aşamasını yaşadıkları görülecektir. Bu süreçte kırdan kente, İslam'dan komünizme, göçebe hayattan yerleşik hayata geçiş yapan Kazaklar, zihniyet yapısından inanç sistemine ve yaşam tarzına kadar derin değişikliklere maruz kalmışlardır. Kazak halkının bireysel, siyasal ve sosyal olarak dönüşümünde özellikle rol oynayan dönem ise iki nesilden uzun süre çatısı altında buldukları Sovyet Rejimi olmuştur (Ibrayeva ve Nezhina 2013: 44). SSCB'nin dağılmasından sonra 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden, Rusya ve Çin arasında oldukça önemli bir jeopolitiğe sahip olan Kazakistan, 18 milyon 653 bin 500² kişilik nüfusu ile 2.724.900 kilometrekare olan yüzölçümüne kıyasla oldukça düşük sayılabilecek bir nüfusu barındırmaktadır. SSCB yönetiminin 1931-1933 yılları arasında Kazaklara yönelik uygulamış olduğu ve açlık, kıtlık gibi felaketlere yol açan sosyoekonomik politikalar, Kazak nüfusunun düşük seyretmesinde rol oynayan en önemli etkeni oluşturmaktadır. Zira söz konusu yıllarda Kazak nüfusunun yarısından fazlası açlıktan kırılmış, yaklaşık %15'i ise Kazakistan dışına göç etmiştir (Tatimov 1993: 49-50).

Devlet Kurumlarının Rolündeki Değişim

Güvenlik sorunları, insani ve çevresel krizlerle ilgili dünya çapında artan endişe, devlet kurumlarının rolüne, kapasitesine ve kalitesine dikkat çekmiştir. Ülkeler ve bireyler arasında, özellikle yoksul ülkelerde genişleyen gelir boşluğu ve diğer acil sosyal konular, eğitim ve sağlık gibi kalkınma alanlarının anlamını genişletmede de rol oynamıştır. Kırgızistan'da yoksulluğun azaltılmasını hedefleyen “Binyıl Kalkınma Hedeflerinin” kabulü, küresel fon sağlayıcıların dikkatini, sürdürülebilir kalkınma stratejilerine ve sadece ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda sosyal ve politik gelişmeyi de teşvik edecek yetenekli hükümet kurumlarına da çekmiştir (Baimyrzaeva 2011b: 25-26). Bu çerçevede Kırgızistan'da devletin ekonomiye müdahaleden kendisini çekmesi ve uluslararası pazarlara açılması noktasında en önemli girişim, 1994 yılında tütün, alkol ve sanat ithalatı hariç, uluslararası ticaretin tamamen serbest bırakılması olmuştur. Hangi sektörün ayakta kalacağına, piyasanın karar vermesi uygulamasına yönelinmiştir. Bu uygulama ile amaçlanan, ülkeye yabancı yatırımların çekilmesi iken, düşük kaliteli ve ucuz mamul madde alınması yolunun tercih edilmesi, hafif sanayi ve küçük işletmelerin yıkılmasına neden olmuş, bavul ticareti ile de halkın küçük tasarrufları erimiştir. Devletin yeni oluşan piyasadan şartsız ve hızlı çekilişi, özelleştirilen Kırgızistan girişimlerinin uluslararası sahada rakipleri ile rekabete hazır olmamalarından dolayı ülkede sanayiinin hızla gerilemesine neden olmuştur (Asanbekova 2009: 90-91).

Bağımsızlığın ardından ikili bir iç siyasal yapılanma ile karşı karşıya kalan Kazakistan da, bir yandan eski sistemden kalan yapıları revize etmeye yönelik politikalar geliştirirken, diğer yandan bağımsızlık sonrası yeni bir düzenin gerekli kıldığı

² <https://stat.gov.kz/> (Ulusal Ekonomi Bakanlığı İstatistik Komitesi, 06.04.2020).

oluşumları hayata geçirmek çabası içinde olmuştur. Söz konusu süreç, ülkenin siyasi, toplumsal ve ekonomik hayatında genel anlamda yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirilmektedir.

Ulusal bilincin oluşturulması, kurumsallaşma, diğer ülkelerle dış ilişkiler ve devletleşme gibi noktalarda çeşitli eksikliklere sahip olmasına rağmen Kazakistan, özellikle ilk devlet başkanı Nursultan Nazarbayev'in izlediği ve ülkede geniş destek bulan "sürdürülebilir iyi ilişkiler kurma" siyaseti sayesinde yeniden yapılanma dönemini daha az sancılı geçirmiştir. Genel olarak incelendiğinde, bağımsızlığın ardından ülkede yaşanan anayasal değişim süreci, cumhurbaşkanlığı ve rejimin değişen yapısıyla birlikte yeniden yapılanan hükümet işleyişi, parlamento gücünün tarihsel süreçte artan-azalan bir seyir izlemesi Kazakistan'ın içyapısını karakterize eden başlıca unsurlardır. Yine sivil toplum kuruluşlarının ve bürokratik kurumların izlediği gelişim, halkın siyasal ve toplumsal sürece katılımı, seçkinlerin karar alım mekanizmaları ve süreçlerine etkisi gibi faktörler ülkenin içyapısını şekillendiren başlıklar arasında yer almaktadır (Yılmaz 2016: 4).

Siyasal Kültür ve Seçkinler

Bir ülkenin siyasal sistemini belirleyen siyasal faktörler iki yönlüdür; *siyasal elitler ve siyasal kültür*. Görevi siyasal ve ekonomik gidişatı şekillendirmek olan siyasal seçkinlerin etki derecesi önemlidir. Dünyadaki siyasal gelişmelerin çoğunda, seçkinlerin siyasal sistemdeki rolü büyük oranda göz ardı edilirken, dünya siyasetinde ortaya çıkan üç önemli gelişme bu teoriye ilgiyi yeniden canlandırmıştır. Bu gelişmeler; elit merkezli Asya ülkelerinin ekonomik ilerlemesi, 1980'lerin sonunda Doğu Avrupa ülkelerinde dönüşüm ve elit güdümlü Sovyetler Birliği'nin dağılması ve otoriterden otoriteye geçişin "üçüncü dalgası" olan demokratik rejimlerdir (Nıazaliev 2004: 87).

Kırgız seçkinlerinin siyasi kültürü, komünist-totaliter geleneğin bir siyasi alt kültürü olmasıyla birlikte düşünülmelidir. Bugün, Kırgız siyasi seçkinlerinin çoğunlukla eski Sovyet elitlerinin, aşiret siyasi kültürü, Sovyet siyasal kültürü ve hala çok zayıf olsa da demokratik kültür arasında kaldığı dikkati çeker. Siyasi değişikliklere rağmen, sosyal ve ekonomik alanlarda, yeni ve demokratik bir siyasal kültürün oluşumu henüz tamamlanmamıştır. Kırgız kitlelerinin hiçbir zaman demokratik bir deneyimi olmamıştır. Eski siyasi kültürün çok büyük bir muhafazakârlığı olduğu ileri sürülürken, Kırgızistan'daki mevcut siyasi kültürün iki temel katmanı içerdiği açıktır; kitlelerin siyasi davranışlarını etkileyen, geleneksel yapı ve Sovyet mirasıdır (Nıazaliev 2004: 142-143).

Kazakistan'a baktığımızda da yönetiminde karar verme sürecinin, hiyerarşinin en üst seviyesi olan başkan ile birlikte siyasi elitlerin elinde olduğu görülmektedir (Makhmutov 2001). Ülkede özellikle 1995'ten sonra siyasal rekabetin ağırlıklı olarak yönetici seçkinler arasındaki etkileşimler çevresinde şekillendiği ve Nazarbayev yönetimi karşısındaki muhalefetin giderek daha seçkin bir görünüm aldığı belirtilmektedir (Alkan 2007: 7). Özellikle 1998-2007 yılları arasında yoğun bir özelleştirme sürecine giren Kazakistan'da, bu tarihlerden itibaren büyük servet sahipleri başlıca siyasi aktörlere dönüşmüş, oligarşik klanlar şeklinde de ifade edilen söz konusu elit gruplar, Kazakistan'da siyasetin polimerkezi nitelikte gelişmesine neden olarak siyasetin yönünü belirlemeye başlamışlardır. Dolayısıyla iki ülkede de Sovyet mirası

siyasal kültür ve seçkinlerin siyasal karar verme mekanizmalarındaki gücü, ortak bir bağlam olarak dikkati çekmektedir.

ESKİ KURUMLARDAN YENİ KURUMLARA GEÇİŞ SÜRECİ

Reformlarla, önceki rejimin mutasyona uğramış özellikleri olan yeni tür devlet kurumları ortaya çıkmıştır. Sovyet rejiminden kalan devlet kurumları, biçimci (yasalcı) özelliği korumuş, değişim aslında ayrıcalıklı gruplar tarafından kamu sektörü kurumlarının özel amaçlarla yaygın olarak kullanılması ve ceza ağlarının devlet kurumlarıyla kaynaşmasıyla ilgili olmuştur (Baimyrzaeva 2011a: 561).

Yaklaşık yetmiş yıl süresince, merkezi planlamacı sosyalist sistem altında yaşayan Orta Asya ülkelerinin idari sistemleri, kendi gelenekleri ve davranış kalıplarını da oluşturmuştur. Sosyokültürel yapı içindeki geleneksel ilişkiler ve gruplar arasındaki çıkar ilişkilerinin idari sisteme de yansması doğaldır. Sözü edilen yapının oluşturduğu devlet anlayışı paternalist ve kamu gücüne dayanmayı tercih eden bir yapıdır. Bu ülkelerde gerçekleştirilen yapısal reformlarının en önemli engellerinin, geleneksel kültür ve bu kültürün ortaya çıkardığı devlet algılaması/kurumsal kültürü olduğu açıktır. Ertaş ve Sevinç'in isabetli belirttiği gibi, "Geleneksel ve kurumsal kültürle ilgili bu algılamının piyasa şartlarına uyumu için uzun bir zamanın geçmesi gerekecektir" (Ertaş ve Sevinç 2014: 53).

Kırgızistan'da yeni kurum oluşturma sürecinde, eski kurumların dönüştürülmesi ve yenilerini oluşturma görevinin basitleştirildiğine dikkat çeken Baimyrzaeva, yeni yasalar ve politikalar sonrasında kurumsal boşlukların doldurulmasının ve hükümetin bu reformlar yoluyla kendini düzeltmesinin beklendiğine dikkat çekmektedir. Bu çerçevede mevcut politikaların, yönetsel ve kültürel sistemlere gömülü resmi ve gayri resmi kurumların gelişen bir karışımı olarak görülen melez kurumlar aracılığıyla uygulandığı söylenebilir. Yine Baimyrzaeva, bu fiili kurumları ve süreçleri hesaba katmadan devletin etkinliğini teşvik etmenin imkânsızlığının ve hatta mevcut kalkınma stratejisinin mevcut güç dengesizliğini artırarak yarardan çok zarar verebileceğinin altını çizmektedir (Baimyrzaeva 2005: 32).

Çalışmamızda, Kırgızistan ve Kazakistan ülke örnekleri açısından, eski sistemin terk edilerek yeni kurumlar oluşturma aşamasında karşılaşılan sorunlar şu şekilde değerlendirilmiştir; Öncelikle, reformlar hızlı başlamakla birlikte sistemsel sorunlar, Kırgızistan'da reformların uygulanmasını olumsuz etkilemiştir. Bu sorunlar, Kazakistan'da aşırı merkezîyetçiliğin yarattığı sistemsel sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak, eski sistemden devralınan ve adeta sistem için yük haline gelen rüşvet ve yolsuzluklar ile liyakati öncelemeden kamu yönetimi ile ilgili sorunlar iki ülke için de ortaktır. Üçüncü sorun alanı, demokrasiye geçiş sürecinde ortaya çıkan dirençtir. Hatta bu direncin, Kırgızistan için otoriterizme dönüş özlemi olduğu yönünde düşünceler de mevcuttur. Dördüncü sorun başlığı, umutla başlayan değişim sürecinin özellikle Kırgızistan nezdinde önce istikrarsızlığa dönüşmesi ve sonrasındaki istikrar arayışları ve son olarak da hesap verilebilirlik ve özellikle ilk reform dönemlerindeki bürokratik zorluklar noktasında ortaya çıkan zorluklardır.

Kırgızistan'da Hızlı Başlayan Reformlardan Sistemsel Sorunlara

1990'lardaki bağımsızlığın ilk yıllarında, önde gelen uluslararası kalkınma ajansları tarafından coşkuyla desteklenen Kırgızistan hükümeti, hızla bir dizi cesur reform başlatmıştır. Ülkenin kamu sektörü kurumlarını demokratik bir siyasal sisteme ve piyasa ekonomisine doğru yol almaya dönüştürmek ortak hedef olarak açıklanmıştır. Öyle ki reformlara yönelik bu tür çabalar, Kırgızistan'a "demokrasi adası" unvanını kazandırmıştır. Kırgızistan, Orta Asya ve eski Sovyetler Birliği'ndeki diğer ülkelere kıyasla reformlara en açık ülkelerden kabul edilmektedir. Ancak yirmi yıllık reformlardan sonra, çoğu kalkınma göstergesine göre, Kırgızistan şimdi eski Sovyetler Birliği'nin diğer cumhuriyetlerine kıyasla en zayıflar arasında yer almaktadır. Kamu sektörü kurumları yaygın yolsuzluklarla sarsılmış, giderek kötüleşen ekonomik iklim ve yüksek işsizlik, kalifiye işgücünü diğer ülkelerde iş aramaya zorlamıştır. Bu analizde tartışılan göstergeler, reformların en azından 2010 itibarıyla hedeflerine ulaşmadığına işaret etmektedir (Baimyrzaeva 2011a: 555).

Kırgızistan'da ilk cumhurbaşkanı Askar Akaev liderliğindeki reformlar, radikal girişimlerle karakterize edilmiş, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve ABD, teknik ve parasal yardım karşılığında reformlar için geniş bir gündemi aktif olarak desteklemişlerdir. Reformların bu aşaması, piyasanın ve siyasi çoğulculuğun etkili kamu kurumlarının kurulmasına ivme kazandıracığı fikrinden kaynaklanmıştır. Baimyrzaeva'a göre ise idari reformlar başlangıçta büyük ölçüde ihmal edilmiş ve 1990'ların sonlarında gecikmiş bir ilgi görmüştür (Baimyrzaeva 2011a: 556).

Kazakistan'da Aşırı Merkeziyetçiliğin Yarattığı Sistemsel Sorunlar

Kazakistan hükümeti, gerek bütçe uygulamalarını gerekse kamu hizmeti reformlarını ve e-yönetişimi içeren iyi yönetimin geliştirilmesi adına önemli mesafeler kat etmiştir. Buna rağmen ülkede var olan aşırı merkezileşmiş yönetim sistemi, karar alma mekanizmasının politikleştirilmesi, bölgesel yönetimlere sınırlı yetki devri, şeffaflık eksikliği ve yolsuzluk gibi sorunlar demokratik kamu yönetiminin oluşturulmasının yanı sıra sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı engellemeye devam etmektedir (OECD 2017: 29). Diğer bir deyişle 20 yılı aşkın süredir uygulamaya geçirilmeye çalışılan reform çabalarına rağmen, Kazakistan'da komünist geçmişin izlerini taşıyan merkezi ve otokratik yapıdan, merkezi olmayan daha demokratik bir yönetim yapısına geçiş süreci -Kırgızistan'da olduğu gibi- hala devam etmektedir (Ibrayeva ve Nezhina 2013: 44; Ağır ve Sayın 2019: 27).

Yerel yönetimlerde de benzer bir durumun yaşandığı Kazakistan'da, merkezileşmiş hiyerarşik sistem, yerel yönetimlere sınırlı bir karar alma yetkisi vermekte, halkın karar alma süreçlerine katılımına engel olmaktadır. Kendi finansman kaynaklarına sahip olmayan yerel yönetimler, yerel kalkınma ve sosyal programlar için sınırlı bir harcama yetkisine sahiplerdir. Bunun yanı sıra merkezi olarak alınan kararların yerel düzeyde uygulanma zorunluluğu taşıması, yerel hizmetlerin çeşitliliğinde ve kapsamında daralmaya neden olmuştur (Makhmutov 2001). Günümüzde de Kazakistan'da gücün, yerel otoritelere devri sınırlı olup, merkezi hükümet yerel siyasi ve ekonomik süreçler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu haliyle Kazakistan'da sistem, esneklikten ve yerel ihtiyaçlara hızlı ve etkili şekilde cevap vermekten uzak bir yapı arz etmektedir.

Aşırı merkezileşmenin dikkat çektiği Kazakistan'da, yönetim sistemi özellikle hükümetin yürütme kanadında OECD standartlarının oldukça gerisinde kalmaktadır. Birçok kurum ve hükümet organının benzer görev ve uzmanlıklara sahip olduğu sistemde, söz konusu durum işlevlerde çakışma, yetki ve hesap verebilirlik konusunda ise karışıklıklara neden olmaktadır. Bunun yanı sıra ülkede kabinenin, bakanlıkların ve diğer devlet kurumlarının rolleri ve sorumlulukları yeterli bir şekilde tanımlanmış değildir (OECD 2017: 29). Kazakistan'da aşırı merkeziyetçi bürokratik yapı, yolsuzluk ve şeffaflıkla ilgili sorunlar, yatırımcı ve vatandaşların güven duygusunun yanı sıra reform uygulama çabalarını da baltalamaktadır. Dolayısıyla Kazakistan, merkezi karar alma sürecini kolaylaştırmalı, yerele daha fazla yetki devretmeli ve kamu sektörü bütünlüğünü güçlendirerek, halkın politika yapımına katılımını genişletmelidir (OECD 2017: 14). Bu kapsamda gerek kamu yönetiminin modernleştirilmesine yönelik ihtiyacın gerekse ülkenin karşı karşıya olduğu bütünlük sorunlarının farkında olan Kazakistan hükümeti, son yıllarda söz konusu alanlarda gelişme sağlayacak tedbirler almaya ve politikalara imza atmaya başlamıştır.

Kırgızistan ve Kazakistan'da Rüşvet Yolsuzluk ve Liyakat Sorunları

Asya'nın merkezinde 5 buçuk milyonluk, genç bir nüfusa sahip olan Kırgızistan nüfusunun %65'i kırsal kesimde faaliyet gösteren, tarım ve madencilığe dayalı ekonomisi ile Türkî Devletler ve Çin arasında gelecek vaat eden bir ülke olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte tarihsel, siyasal ve jeopolitik bağlamda geçmiş hükümetler döneminden kalan bir yük ile yoluna devam etmektedir. (Yereli, Atsan ve Kızıltan 2015: 146). Bu yükün, birçok boyutu olan yolsuzluk sorunu olduğu dile getirilmektedir. Dolayısıyla devletin idari sorunlarından en önemlilerinden biri, rüşvet ve yolsuzluğa neden olan uygulamalardır. Komünist sistemin de bir parçası olan rüşvet uygulamaları, devletin üst kademelerince çıkar ilişkileri yönünde kullanılmaktadır. Rüşvet ve yolsuzluğun devam etmesinin temel nedeni, diğer nedenlerin yanında yasal mevzuatın da yetersizliğidir. Özellikle belirli ürünlerin fiyatlarının artmasıyla, bazı kesimlerin süreci kendi çıkarları doğrultusunda kullanılması hız kazanmıştır. Özelleştirmelerin artması, geliri azalan kişilerin yasal olmayan faaliyetlere yönelmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle kamu ihalelerinde yaşanan bu tür uygulamalar özelleştirme sürecinde istenilen sonuçların alınmasına da engel oluşturmaktadır. Vergi mevzuatı başta olmak üzere diğer yasal düzenlemelerin yaptırım gücünün yetersiz kalması da bu tür uygulamaları yaygınlaştırmıştır (Egeli ve Özen 2008: 17; Toktogulov ve Karamatov 2018).

Nisan 2014'de Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) işbirliği ile Stratejik Plan ilan edilmiştir. Önceki planlardan farklı olarak 2014-2017 yılları arasında geçerli olan e-Devlet Eylem Planı üzerinde önemle durulan konular; "yönetişim sistemlerinde ve vatandaşlara hizmet sunumunda doğrudan yolsuzluğu önlemek ve hizmet kalitesini arttırmaktır". Stratejinin uygulanması için oluşturulan "Ulusal e-Devlet Merkezi", uygulayıcı idareler ile yerel idareler arasında bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı ve uygulanmasında koordinasyonu sağlamaktadır. Hedeflere ulaşılmasında en büyük sorun olarak, yerelde bazı kesimlerde internet erişiminin yeterli düzeyde olmaması gösterilmektedir (Yereli, Atsan ve Kızıltan 2015: 144).

Kırgızistan'ın SSCB'den bağımsızlık kazanması sonrasında yeni hükümetin verdiği en önemli söz, profesyonel bir kamu hizmeti sisteminin kurulmasına ilişkindir. Ancak iyi tasarlanmış yeni sistem hala kurumsallaşamamıştır. 1991 yılından bu yana gerçekleştirilen çok sayıda kamu hizmeti reformu profesyonel, liyakate dayalı, politik olarak tarafsız bir kamu hizmeti yaratmamıştır. Eğer Kırgızistan etkili bir yönetim elde edecekse, kamu görevlilerini bilgi, beceri ve yetkinliklerine göre işe almalı ve teşvik etmelidir. Özellikle yolsuzlukla ilgili tedbirler öne çıkarılmalıdır. Yolsuzluğun tespiti ve cezalandırılma olasılığının yüksek olması ile birlikte, kamu çalışanlarına makul maaşların sağlanması da önemlidir. Eğitim ve öğretim fırsatları, kamu hizmeti birliklerinin kapasitesinin artırılması, iş güvenliği, kamu görevlilerinin politik etkilerden korunması başlıca önerilerdir. Bunların çoğunun yasal çerçevesi vardır. Kamu yönetiminin, profesyonel ve yetkin bir kamu hizmeti olmadığına demokratik ve vatandaş odaklı olması mümkün değildir (Liebert 2014: 417).

Kazakistan'da da yolsuzluk, rüşvet ve liyakat sorunları ülkede iyi bir yönetimin tesis edilmesinin önünde engel olarak durmaya devam etmektedir. Ülkede kariyer olanaklarının ve yönetsel pozisyonların daha çok liderlerin aile üyelerine, iş adamları ve iktidarın korunmasına yardımcı olan baskı araçlarını kullanabilen kişilere ayrıldığı yönünde genel bir yargı bulunmaktadır (Khairmukhanmedov 2017: 1446).

Yolsuzlukla mücadelede dünyanın önde gelen sivil toplum kuruluşlarından olan ve 100'ün üzerinde ülkede faaliyet gösteren Uluslararası Şeffaflık Örgütü (Transparency International)'nin gerçekleştirmiş olduğu Yolsuzluk Algı Endeksi³ 2019 verilerine göre Kazakistan, 34 puanla 180 ülke arasında 113. sırada yer almaktadır (Yolsuzluk Algı Endeksi 2019). Zira ülkede yer alan şirketlerin yaklaşık %30'nun rüşvet talebi içinde olduğuna dair veriler ve 2017 yılında Kazakistan'da gerçekleşen EXPO-17 organizasyonunu yöneten başkanın devlet fonlarından zimmetine para geçirdiği suçlaması ile tutuklanması gibi büyük çaptaki skandallar, yolsuzluk algısının devletin her düzeyi için kronik bir sorun olduğu görüşünü güçlendirmektedir (Kazakistan'da..., www.haberler.com). Yolsuzluk problemi, üstü kapalı devlet harcamaları ve uygulamalarına bağlı olarak ortaya çıkan şeffaflık eksikliği nedeniyle daha da ağır seyretmektedir. Buna bağlı olarak devlet harcamalarıyla ilgili kamuya açık bilgilerin bulunmaması, kamu kurumlarının temel işlevlerini etkili şekilde yerine getirmeleri için ihtiyaç duydukları kamu güvenini kazanmakta zorluk çekmelerine neden olmaktadır (OECD 2017: 29).

Demokrasiye Mesafe/Direnç: Otoriter Eğilimlere Övgü mü?

Kırgızistan'ın kendine özgü özelliklerinden dolayı diğer Orta Asya ülkelerinden farklı bir konumda olduğu iddia edilmektedir. Bu iddiayı biçimlendiren temel tez; Kırgızistan'da 1990'larda başlayan demokratikleşme çabalarının, ülkeyi bölgede model olarak öne çıkarmasıdır (Toktogulov ve Karamatov 2018: 197). Kırgızistan'da demokrasinin genel bir siyasi sistem olarak olumlu algılanmasına rağmen, demokrasinin uygulanabilirliği ve cazibesi konusunda derin endişeler içeren görüşler de

³ Her ülke için en az 3 uluslararası kurumun yürüttüğü araştırmanın bulgularına dayanarak hazırlanan Yolsuzluk Algı Endeksi; uzmanların, sivil toplum örgütlerinin ve iş dünyası temsilcilerinin kamu kesimindeki yolsuzluğa dair algılarını yansıtmaktadır. Araştırma metodolojisine göre 0 puan en yüksek yolsuzluk algısına, 100 puan ise en düşük yolsuzluk algısına işaret etmektedir. 1995 yılından beri yayınlanan Endeks, bu alanda dünyanın en güvenilir çalışmaları arasındadır.

bulunmaktadır. Demokrasiye şüphe ile yaklaşanların çoğu, demokrasiyi bir tür anarşi veya düzensizlikle eşdeğer görmekte ve özellikle Sovyet döneminin “siyasi istikrarı” ile karşılaştırıldığında otoriter kuralları tercih ettiklerini açıkça belirtmektedirler. Buna göre, politik sistemin, Kırgız halkının zihniyeti, kültürü ve gelenekleri temelinde düşünülmesi ve seçilmesi gereğinin altı sıkça çizilmektedir. Benzer şekilde bu düşünceler, Kırgız halkının hala “Sovyet zihniyetine” sahip olduğundan, demokrasinin Kırgızistan için uygun olmadığına kadar geniş bir yelpazede ifade edilmektedir. Kırgız halkının Kırgızistan'daki başkanlık sistemine ilişkin algıları açısından, otoriter bir eğilimi yansıtan görüşleri de bulunmaktadır. Demokrasi algılarında olduğu gibi burada da güçlü bir tek kişilik kuralın tercihini veya sempatisini gösteren bazı görünür eğilimler bulunmaktadır. Bu yöndeki görüşler, Kırgızların demokrasisiz yaşamaya alışkın oldukları ve şimdi buna ihtiyaç duymadıklarında birleşmektedir (Akçalı ve Murzaeva 2012: 52-55-56).

Kırgız halkının demokrasiye dair mesafesine dikkat çeken bu görüşlerin yanı sıra, Kırgız demokratikleşmesi ve bağımsızlık hareketi arasında bağlantı kuranlar da vardır. Örneğin Liebert ve Tiulegenov'e göre Kırgızistan'da demokratikleşme, erken dönemlerden bu yana piyasa reformlarına paralel olarak gelişmiştir. Eski SSCB'nin diğer bölgelerinden farklı olarak, Kırgızistan güçlü bir bağımsızlık hareketine sahiptir (Liebert ve Tiulegenov 2013: 76).

Demokrasi açısından Sovyet sonrası Kırgızistan'daki mevcut durum, bu ülkedeki düşük yoğunluklu demokrasinin kurulmasına yönelik yapısal nedenlerle örtüşmektedir. Bu yapısal nedenlerin, az gelişmişliğin temel özelliği olduğu hatırlandığında, Sovyet sonrası Kırgızistan'daki toplumsal dönüşüm süreci demokratikleşmeden çok, “düşük yoğunluklu demokrasi”nin egemen olduğu gelişmeleri ifade etmektedir. Joldoshov'un ifadesiyle, Kırgızistan'da Batılı anlamıyla liberal bir demokrasinin gelişmesi yönündeki temel bariyerler olan yapısal nedenler ve diğer tarihsel nedenler, düşük yoğunluklu demokrasi rejimlerini sahneye çıkarmaktadır (Joldoshov 2010: 198).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığına kavuşan Kazakistan'da, Batı demokrasilerinin taklidi sayılabilecek yeni bir hukuki ve siyasi reformlar süreci başlamıştır (Khairmukhanmedov 2017: 1433). 24 Nisan 1990 tarihi itibarıyla çeşitli anayasal düzenlemelerle Cumhurbaşkanı makamını ve özel statüsünü yasal olarak belirleyen Kazakistan'da, Nursultan Nazarbayev cumhurbaşkanı olarak seçilmiş, hayata geçirilen anayasa değişiklikleri ile ilk kez kuvvetler ayrılığı ilkesinin altı çizilmiştir (Roberts 2012: 310-311). Çok çeşitli etnik grupların bir arada yaşadığı Kazakistan'da başkanlık sistemi, bölünmez bütünlüğün teminatı olarak kabul edilmiştir (Khairmukhanmedov 2017: 1436).

28 Ocak 1993 tarihinde Kazakistan Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası kabul edilmiştir. Bu anayasada devletin bağımsızlığı, halk egemenliği, Kazakçanın devlet dili olması, erklerin düzenlenmesi gibi düzenlemelere yer verilmiş, parlamenter sisteme dayalı cumhuriyet modeli öngörülmüştür (Çetin 2017: 900). Fakat hükümet modelinin belirsiz olduğu bu anayasa ile ülkenin demokratik açıdan gelişmesini engelleyen sorun alanları çözülememiştir. Zira geçiş dönemi anayasası olan bu anayasa daha çok ülkenin siyasi ve ekonomik krizden çıkması üzerine şekillendirilmiştir (Laumulin 1999: 83). Bağımsızlık sonrasında devlet kurum ve teşkilatlarında yeniden yapılanmaya giden

Kazakistan, aynı anda tek partili Komünist sistemden çok partili sisteme, Sovyet planlı ekonomisinden liberal ekonomi modeline, Sovyetler Birliği'nin para birimi yerine milli para birimine geçiş gibi çok çeşitli krizleri beraberinde getiren bir süreçle karşı karşıya kalmıştır. Artan siyasi ve ekonomik gerilimler, reform yanlısı başkanlık iktidar sistemi ile parlamentonun mücadelesini ortaya çıkarmıştır. Ülkedeki reformlara öncülük etmesi gereken sistemin çıkmaza girmesi, Cumhurbaşkanlığı makamının daha güçlü olması ve geniş yetkilerle donatılması ihtiyacını gündeme getirmiştir. Söz konusu kriz, 1995 yılında siyasi sistem paradigmasının değiştirilmesi ile sona erdirilmiştir. Diğer bir deyişle Kazakistan'da parlamento-başkanlık sisteminden başkanlık sistemine geçiş süreci başlamıştır (Çetin 2017: 901-902).

30 Ağustos 1995 Anayasası Kazakistan'da otoriter başkanlık sisteminin temellerini atmış, Nazarbayev'in yazarlarından biri olduğu yeni bir anayasa kabul edilmiştir. Yeni anayasa ile cumhurbaşkanı, devlet iktidarını oluşturan üç erkin de başı olarak ilan edilmiş, Anayasada kuvvetler ayrılığı ilkesi teorik olarak varlığını sürdürmekle birlikte Cumhurbaşkanı hem yasama hem de yargı erki üzerindeki geniş atama yetkisiyle devletin bütün kuvvetlerini kontrol altında tutan bir güçle donatılmıştır⁴ (Diamond 2002: 23-24; Kubicek 1998). Bu anayasal düzen ile cumhurbaşkanlığı makamı kuvvetler ayrılığı çerçevesinden çıkarılmış, devlet başkanı parlamentonun katılımı olmaksızın iç ve dış politikanın ana kurallarını ve düzenini tek başına belirleme hakkını kazanmıştır (Çetin 2017: 903). Bu kapsamda Cumhurbaşkanının anayasal sistem çerçevesinde tüm kuvvetlerin üzerinde konumlanması, kurumsal ve yapısal problemlerin başlıca kaynağı olarak kabul edilmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte meydana gelen ekonomik çöküş, gıda kıtlığı, etnik çatışma riski ve artan işsizlik karşısında hızla piyasa ekonomisine geçmeyi savunan Nazarbayev, bu kapsamda ekonomik reformlarını özelleştirme politikaları ile desteklemeye başlamış, "önce ekonomi, sonra demokrasi" söylemi ile hareket etmiştir (Yılmaz 2016: 5). Özellikle 1998-2007 yılları üyelerini çeşitli bakanların, milletvekillerinin ve valilerin oluşturduğu "Kazakistan'ın Demokratik Seçimi (KDS)" gibi toplumsal ve siyasi birlikler oluşturulmuş, fakat bu birliklerin ömrü uzun sürmemiştir. Zira yönetimde erkler arasında denge denetim sisteminin oluşturulması, yargı bağımsızlığı, iktidarın aşırı merkezileşmesinin azaltılması, tarafsız ve bağımsız yargının oluşturulması, basın özgürleştirilmesi gibi siyasi reformların hayata geçirilmesi için bir araya gelen söz konusu birliklerin üyeleri Cumhurbaşkanı tarafından görevlerinden alınmıştır. Ülkedeki muhalefet partilerine mensup liderler ise ya siyasetten uzaklaştırılmış ya da tutuklama emirleri ile ülke dışına sürülmüşlerdir (Khairmukhanmedov 2017: 1443; Kazakistan'da Seçimler..., turksam.org; Kazak Lidere..., www.bbc.co.uk).

Bu tablo, Kazakistan'ın demokratik bir yönetimin oluşturulması ve geliştirilmesi için gerekli olan reformlardan çok uzak kaldığını göstermiştir. Ülkede

⁴ Cumhurbaşkanı hükümet üyelerini seçmek, başbakanı tayin etmek ve görevden almak, Parlamento seçimlerini tayin etmek, hükümet yapısına dâhil olmayan yürütme organları kurmak, Senatonun onayı ile Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Bankası Başkanını, Başsavcıyı ve Milli Güvenlik Komitesi Başkanını, Silahlı Kuvvetlerin üst düzey komutanlarını atamak ve görevden almak. referandum yapılmasına karar vermek, tüm devlet organları çalışanlarının devlet bütçesinden ödemelerinin yapılacağı tek finans sistemini onaylamak gibi çok çeşitli ve geniş yetkilerle donatılmıştır (TURKPA, Türk Cumhuriyetleri Anayasaları, 1995 Anayasası, md.40-44).

demokratikleşmeyi önceleyen her adım ancak liderin istediği zaman ve sınırlarda gerçekleşmektedir. Diğer bir deyişle demokratikleşme süreci ve hayata geçirilecek reformlar ancak “yönetilebilir” olduğu sürece kabul görmektedir.

2010 yılında kabul edilen “Kazakistan’ın İlk Cumhurbaşkanı Hakkında Kanun” ile birlikte ise ülkenin ilk cumhurbaşkanına “Millet Önderi” şanı verilmiş, cumhurbaşkanı ve aile mensuplarına ömür boyu dokunulmazlık tanınmış, bütün cezai soruşturmalardan muaf tutulmuştur. Cumhurbaşkanı ve ailesinin banka hesaplarının gizliliği ve malvarlıklarının dokunulmazlığı anayasal güvence altına alınmıştır (Khairmukhanmedov 2017: 1445). Demokrasinin inişli çıkışlı bir seyir izlediği Kazakistan’da, ilk başkan sıfatını taşıyan Nazarbayev, yukarıdan aşağıya doğru bir demokratik reform süreci başlatmış, başkanlık kurumunda gücü yoğunlaştırarak demokratik gelişmeyi kısıtlamıştır. Dolayısıyla Kazakistan, ekonomik, politik ve sosyal düzenin halktan çok az bir girdi ile ve genellikle halk iradesine karşı dönüştürülmesinde hükümetin oynadığı merkezi rolün bir örneğini oluşturmaktadır (Ibrayeva ve Nezhina 2013: 44). Devlet başkanının muhalif parti ve adayların seçimlere girmesini engelleyerek seçim sonuçlarını kontrol edebildiği (Alkan 2011: 90), resmi yetkileri ile yargı ve yasama kolları üzerinde hâkimiyet oluşturabildiği, ülkenin ekonomik kaynakları üzerinde rant paylaşımını gerçekleştirebildiği bir başkanlık sistemine sahip olan Kazakistan’da demokrasinin tesisi günümüz itibariyle tam anlamıyla mümkün görünmemektedir. Zira ülkede siyasal kararlar kurumlar çerçevesinde alınmasından ziyade kişisel ilişkiler, aile bağları ve devlet başkanının seçkinlere olan yakınlıkları çerçevesinde alınması, demokrasi önündeki en temel sorunların başında gelmektedir (Khairmukhanmedov 2017: 1445-1446).

Kırgızistan’da Siyasal İstikrarsızlık ve Siyasal İstikrarsızlıktan Çıkma Çabaları

Yaklaşık 6 milyonluk nüfusu ile Orta Asya coğrafyasının mali yönden en zayıf ülkeleri arasında bulunan Kırgızistan, siyasi açıdan oldukça çalkantılı dönemler geçirmiştir. Kırgızistan’da, 2005 ve 2010 yıllarında ülke yönetiminin değişmesinde halk hareketleri büyük rol oynamıştır (Yıldırım 2018). Kırgızistan’ın demokrasi umutları gelişen bir ülke olduğu yönündeki olumlu imajının uzun süre tartışıldığı görülmektedir. Kırgızistan 1990’ların ilk yarısında eski SSCB’den bağımsız hale geldiğinde, uluslararası toplumda gelişen bir demokrasi olarak tanınmasında, Kırgızistan’ın ilk cumhurbaşkanı Askar Akeev, önceki rejimin tutumlarını koruyan Orta Asya ülkeleri arasında demokrasi savunucusu olarak görülmüştür. Bu imaj, yerleşmiş yolsuzluk ve bir dizi politik ve ekonomik sorun da dâhil olmak üzere çeşitli yönetim zorlukları tarafından gölgelenmiştir. Bu tür sorunlardan kaynaklanan gerilimin ilk büyük işareti, Akaev’i görevden uzaklaştırmış olan 2005 kamu ayaklanması sırasında ortaya çıkmıştır. Yerine, tüm bu sorunları düzeltmek için ümit veren Bakiev geçmiş ve Bakiev’in sözünü tutmaması üzerine ise Nisan 2010’da benzer bir halk ayaklanması gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Otunbaeva liderliğindeki müteakip hükümet, öncüllerinin biriktirdiği yönetim zorluklarını miras almıştır. Bir diğer büyük zorluk da Haziran 2010’da iki güney şehrinde, Oş ve Jalabad’da etnik gruplar arası şiddetin patlamasıyla ortaya çıkmıştır. Bu şehirlerde, özellikle Oş’ta uzun süren etnik gerginlik en az 400 kişinin ölümüne, etnik ilişkilerin bozulmasına ve ailelerin harap olmasına neden olmuştur (Baimyrzaeva 2011b: 22).

Nisan 2010'da başlayan halk hareketiyle Cumhurbaşkanı Bakiyev görevden uzaklaştırılmış ve muhalefet lideri Roza Otunbayeva öncülüğünde yeni bir anayasa hazırlanmıştır. 7 Haziran 2010 tarihinde kabul edilen yeni anayasa ile parlamenter sisteme geçilmiştir. Siyasi geçiş sürecinde 30 Ekim 2011 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini % 62,52 oy oranı ile ilk turda Başbakan Almazbek Atambayev kazanmıştır. Kırgızistan böylece, Cumhurbaşkanlığı makamının demokratik seçimle el değiştirdiği ilk ve tek Orta Asya Cumhuriyeti olmuştur. Yeni Anayasa ile birlikte bir kimsenin birden fazla dönem Cumhurbaşkanı seçilmesinin önüne geçilmiştir. Ancak parlamenter yapıya rağmen Cumhurbaşkanı en güçlü siyasi aktördür. Ülkede 4 Ekim 2015 tarihinde %56,4 katılımı ile gerçekleştirilen genel seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Atambayev, genel seçimlerden birinci olarak çıkan Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi'nin (SDPK) lideri Çınıbay Tursunbekov'a 29 Ekim 2015 tarihinde hükümeti kurma görevini vermiştir. SDPK, Kırgızistan Partisi, Ata Meken ve Önüggü Progress partileri tarafından "Jogorku Keneş'te (Kırgız Parlamentosu) İstikrar, Güven ve Yeni Fırsatlar" başlıklı koalisyon protokolü imzalanmış, Temir Sariyev'in Başbakanlık görevini üstlendiği yeni hükümet 5 Kasım 2015'te göreve başlamıştır. 11 Nisan 2016 tarihinde Başbakan Satiyev'in istifa etmesinin ardından, 13 Nisan 2016 tarihinde Sooronbay Ceenbekov Başbakanlığında yeni hükümet kurulmuştur. Kırgızistan'da 11 Aralık 2016 tarihinde anayasa değişikliğine ilişkin referandum ve yerel seçimler birlikte gerçekleştirilmiştir. %79.6 oranında evet oyu kullanılan referandum sonuçlarına göre, Kırgızistan anayasasında cumhurbaşkanının yetkilerini kısıma ve parlamentonun, dolayısıyla başbakanın yetkilerini arttırmaya yönelik değişiklikler kabul edilmiştir. 15 Ekim 2017 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı Seçimleri sonucunda ise, Başbakanlık görevinden istifa ederek Cumhurbaşkanlığına aday olan Sooronbay Ceenbekov geçerli oyların %54.82'sini alarak seçimleri kazanmış ve 24 Kasım 2017 tarihinde görevine başlamıştır (<http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>)

Kazakistan'da Demokratik Adımlar

Kazakistan'ın halk iradesine saygı duymaktan uzak ve otoriter bir rejimle yönetildiğine yönelik görüşler ağırlıkta olmakla birlikte (Ibrayeva ve Nezhina 2013: 46), Nazarbayev'in 2019 yılı itibarıyla görevinden ayrılarak yerini Kazakistan Parlamentosu Senato Başkanı Kasımjomart Tokayev'e bırakması, yeni dönemde izlenecek yeni politikalarla Kazakistan yönetiminin otoriter yapısından uzaklaşabileceği umudunu beraberinde getirmiştir. 9 Haziran 2019 tarihinde yapılan seçimlerle resmi olarak Kazakistan Cumhurbaşkanı olarak icraatlarına başlayan Tokayev, "Yapıcı Toplumsal Diyalog, Kazakistan'ın İstikrarı ve Kalkınmasının Temeli" başlıklı ulusa sesleniş konuşmasında halka adil bir şekilde hizmet edeceğine, demokrasinin geliştirilmesi için çalışacağına, kanunlara bağlı kalarak vatandaşların hak ve özgürlüklerinin teminatı olacağına dair ifadelerde bulunmuştur (Erol 2019; Kazakistan Cumhurbaşkanlığı..., siyasetdergisi.com.tr).

Siyasi reformlara öncelik vereceğini belirten ve toplumun demokrasi, diyalog ve adalet taleplerine layıkıyla cevap verilmesi gerekliliğinin altını çizen Tokayev, başkan seçilmesinin hemen ardından 10 Haziran 2019 tarihinde gerçekleştirdiği geniş katılımlı bir basın toplantısında muhalif gruplarla diyaloga açık olduğunu ifade etmiştir. 12 Haziran 2019 tarihinde ise yönetimden memnun olmayan muhalif gruplar da dâhil

olmak üzere, toplumun tüm kesimlerinden temsilcilerin yer alacağı “Ulusal-Toplumsal Güven Konseyi” oluşturma kararını duyurmuştur. Devleti ile toplum arasındaki etkileşimi güçlendirerek, ulusal birlik ve toplumsal istikrarı pekiştirme amacıyla kurulan Konsey, ulusal strateji ve programlar ile yasa tasarılarını kamuoyu adına incelemek, önemli stratejik gelişmeler hakkında kamuoyu ve sivil toplum kuruluşlarının düşüncelerini dikkate almak gibi görevler üstlenmiştir. Kamuoyu, siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları ile devlet organları arasındaki yapıcı diyalogu sağlamak yine Konsey’in görevleri arasında sayılmaktadır (Kazakistan Tokayev..., www.aa.com.tr). Konsey’in başkanlığını bizzat Tokayev yürütmekte ve konseyin hukukçu, yönetmen, siyaset bilimci, STK ve muhalefet partilerinin temsilcileri gibi toplumda karşılığı olan kanaat önderlerinin oluşturduğu 44 üyesi bulunmaktadır (Sağdıç 2019: 200).

Yılda üç kez toplanması planlanan Konsey toplantılarında Tokayev, kendisine ait olan “farklı görüşler, tek millet” sloganına atıflar yaparak, farklı fikirlerin devleti yücelten bir misyonu olduğunu ve görüş ayrılıklarına saygı gösterilerek toplumsal birliğin pekiştirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra Konsey’in ikinci toplantısında, demokrasinin hem iktidar hem de vatandaşlar için bir sorumluluk olduğunu belirterek, demokrasinin parçalanmadan ziyade yapıcılığa hizmet etmesi gerektiğini belirten Tokayev’in yapmış olduğu demokrasi vurgusu (Kazakistan Tokayev..., www.aa.com.tr), yine Kazakistan tarihinde süregelen otoriter alışkanlıkların terk edileceği yönünde umut vaat eden gelişmeleri oluşturmaktadır.

İyi niyetli bir demokratik açılım özelliği taşıyan söz konusu adımlar, yönetim mantığının hükümet tarafından işler hale getirilmeye çalışıldığının göstergesi niteliğindedir. Ülkede barış ve huzur ortamının tesisini amaç edinen Kazakistan yönetimi, günümüzde sivil toplumu güçlendirecek, bürokrasi mekanizmasının gençleşmesini sağlayacak ve katılımcı demokrasiye hizmet edecek reformları olabildiğince hayata geçirmeye çalışmaktadır.

Demokratik hayatın önemli parçalarından birisini oluşturan sivil toplumun Kazakistan’daki temelleri ise 1989’lara dayanmaktadır. Kurulduğu yıllarda kendisini etkili bir kamu gücü olarak ilan eden sivil toplumun ilk organizasyonu, Kazakistan’ın ünlü şairi ve halk figürü olan Olzhas Suliemenov’un önderliğinde gerçekleşmiştir. Kazakistan’ın önde gelen aydın kesimleri bir araya gelerek bir sosyal hareket organize etmişler, Semipalatinsk kenti yakınlarında gerçekleştirilen nükleer denemelere karşı protesto gösterileri düzenlemişlerdir (Edmunds 2004: 149). “Nevada Semipalatinsk” Kazakistan’daki uluslararası ilk sivil toplum kuruluşu (STK) olma özelliği taşımakla birlikte, Kazakistan’ın bağımsızlık sürecinde halkın harekete geçirilmesi ve milli kimliğin oluşturulması noktasında önemli görevli üstlenmiştir (Purtaş 2006: 3).

Bu güçlü protestoları izleyen süreçte, bir dizi çevresel sivil toplum kuruluşu kendilerini Kazakistan’da başlayacağını umdukları yeni demokrasi aşamasının aktif kamu oyuncularını ilan ederek hayata geçmişlerdir (Edmunds 2004: 149-150). Fakat 3 yıl içinde demokratik reformlara dair itici güç, ülkenin içine girmiş olduğu ekonomik nedeniyle düşüşe geçmiş, yaşanan ekonomik sıkıntılar sivil toplum sektörünün oluşumunu ve gelişimini yavaşlatmıştır. Kazakistan’da sivil toplumun tekrar görünür olması ise 1994 ve 1995 yıllarında gerçekleşmiştir (Ibrayeva ve Nezhina 2013: 46). Bu tarihlerden itibaren ülkeye Batı’dan yoğun miktarda bağışçı kuruluş, eğitimci ve sivil

toplum uzmanı akışı olmuş, hibeler şeklinde verilen büyük ve kolay ulaşılabilir para kaynakları, Kazakistan'da sivil toplum kuruluşlarının sayısını artırmıştır. Kazakistan'da STK'ların %90'ı, sayıları yaklaşık 200'ü bulan ABD'li ve diğer Batılı fon ve bağışçı örgütlerden temin ettikleri paralarla faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu durum, ülkedeki STK'ların faaliyet alanlarını daha çok yabancı bağışçıların çıkarları ve önceliği dâhilinde belirlemelerine neden olmaktadır (Purtaş 2006: 5). Yöneticilerinin, politik kariyerlerini geliştirmek adına bir araç olarak kullandıkları STK'lar Kazakistan'da, temel faaliyetlerinden kâr elde etmeye başlayan ve daha çok ticari kuruluşlara dönüşmüş yapılardır. Hayatta kalmak için uluslararası bağışçılara güvenen STK'lar, hibeler sağlandığı sürece varlıklarını devam ettirmekte, dolayısıyla kısa ömürlü olmaktadır (Ibrayeva ve Nezhina 2013: 50; Çağlar 2018: 83).

Hesap Verme Açısından İlk Reform Dönemindeki Bürokratik Zorluklar

Kırgızistan'da bağımsızlık öncesi idari sistem, planlı ekonomiye dayanıyordu. Bürokrasi, nitelikli olmadığı gibi demokratik yönetim ilkeleri çerçevesinde yeni çevre için politikalar geliştirmeye de uygun değildi. Sovyet kadrolarının dikkatli bir şekilde taranmasını, seçilmesini ve eğitilmesini sağlayan Sovyet insan kaynakları sisteminin ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan boşluk, bürokrasi içindeki kapasiteyi ve disiplini zayıflatarak, gelişen bir patronaja yol açmıştır. Bir diğer boşluk, hesap verebilirlik mekanizmalarıdır. Geçmişte, ulusal hükümet Moskova'daki federal hükümet tarafından kontrol edilmiş ve ona karşı sorumlu olmuştur. Ancak SSCB'nin dağılmasıyla yerine, seçilmiş yetkilileri halka karşı sorumlu tutmak ve memurların halka hizmet etmesini sağlamak için zayıf bir kamu hesap verebilirliği mekanizması oluşturulmuştur. Bu mekanizma işe yaramayacak, yasal ve anayasal değişiklikler, hükümet yetkililerinin ve memurların zihniyetlerini değiştirmeyecektir. Hükümet bürokrasisinde yüksek eğitilmiş profesyonellerin diğer ülkelere ve gelişmekte olan özel sektöre, kâr amacı gütmeyen kuruluşlara ve uluslararası kalkınma ajanslarına büyük beyin göçü yaşanmıştır (Baimyrzaeva 2011b: 24).

Sovyet idari uygulamalarının mirası, Kazakistan kamu yönetiminde de özellikle de oldukça ağır hareket eden ve resmileştirilmiş bürokratik süreçlerinde açıkça görülmektedir (Budak 2010: 57). Yüksek derecede resmileşmiş bürokratik kurumların hâkim olduğu Kazakistan kamu yönetiminde, hiyerarşik raporlama sistemi de ağırlığını korumaktadır. Kamu kararlarının alınması ve uygulamaya geçirilmesinde komuta kontrol sisteminin geçerli olduğu Kazakistan bürokrasisinde süreç, geleneksel olarak tavandan tabana şeklinde gerçekleşmektedir. Karar alım süreçlerinin daha çok başkanlık, bakanlıklar ve diğer merkezi yürütme organlarında yoğunlaştığı sistemde, çeşitli reform çalışmalarıyla birlikte gücün daha çok parlamentoya paylaşımını, denge-kontrol mekanizmasının daha işler kılınmasını ve yerel otoritelere kaynaklara erişim noktasında daha fazla esneklik sağlanmasını içeren bir yaklaşımın benimsenmesi amaçlanmaktadır (OECD 2017: 38-39).

KIRGIZİSTAN'DA İDARİ REFORM DÖNEMLERİ

Kırgızistan mevcut idari bölgesel yapısını Sovyetler Birliği'nden devralmış ve çok sayıda reform çağrısına rağmen, şu anda neredeyse değişmemiştir. İdari bölgesel bölünme, merkezi kontrolün baskın olduğu Sovyetler Birliği mirasıdır (Liebert ve Tiulegenov 2013: 74). Kırgızistan'daki idari bölünme hiyerarşik olup, Sovyet sisteminin

birçok özelliğini korumaktadır. Ülkenin dört yönetim seviyesi; merkez, il, ilçe ve yerel yönetimlerdir (köyler ve kasabalar). Eski sistem serbest piyasaya geçiş nedeniyle verimsiz hale geldikçe, 2007'de ve 2012'de, bazı düzeylerin bütçe sistemlerinde değişiklikler yapılmıştır. Örneğin 2007'de iki düzeyli bir bütçe yapısı uygulanmış, sistem merkezi seviye (il ve ilçe bütçe düzeyini pekiştiren) ve yerel öz yönetimlerin ayrı bütçe sistemi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Reform, yerel yönetimler lehine olmuştur. Özellikle yerel yönetimlerin, daha önce hükümetler tarafından toplanan yerel vergilerin bir kısmını elinde tutacak olması önemli bir adımdır (Kasymova 2013: 35-36).

Kırgızistan'da etkili, verimli ve temsili bir kamu yönetimi kurulmasında zorluklar devam etmektedir. Kamu sektörünü rahatsız eden en acil konulardan biri yolsuzluktur. Ülkede liderlerin bugüne kadar yolsuzlukla sistematik olarak mücadelede önemli bir siyasi irade göstermediğine dikkat çekilmektedir (Liebert ve Tiulegenov 2013: 95).

Kırgızistan'da gerçekleştirilen idari reformlar, üç ayrı zaman diliminde kategorize edilebilir. Bu ayırım, reformların hızlı biçimde uygulamaya konulduğu ilk yirmi yılı esas almaktadır.

Birincisi, bağımsızlığın ilk yıllarında, serbest piyasanın ve siyasi çoğulculuğun gelişmeye yol açacağı fikrine dayanan reform çabalarıdır. Bu reformlar, büyük ölçüde makroekonomik ve siyasi kurumların dönüşümü üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak devlet kurumlarının etkinliği ve kapasitesiyle ilgili endişeler, büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. İdari reformlar bu dönemde temel olarak devlet kuruluşlarının özelleştirilmesi ve küçültülmesi ile ilgilidir (Baimyrzaeva, 2011a: 559). İlk olarak özelleştirilen işletmeler genellikle küçük sanayi işletmeleri, ticaret ve hizmet işletmeleridir. Bu dönem itibarıyla kamu işletmelerinin %54.65'i özelleştirilmiştir. Sektörler açısından, sanayi sektöründe işletmelerin %61.80'i, tarım sektöründe %38.95'i ve hizmetler sektörü toplamında ise %71.58'i özelleştirilmiştir (Çetinkaya ve Joldoshev 2006: 10). Diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi, Kırgızistan'da da toprak mülkiyetinin özelleştirilmesi sırasında, tepkisel bir davranış sonucunda toprağın çok küçük parçalara bölünmesi söz konusu olmuştur. 1992'den 1996'ya kadar yaklaşık 10.000 geleneksel işletmenin (kolhoz-solhozun) mülkiyeti özelleştirilmiştir. Bu yeni sistemin ilk 3-4 yıllık uygulaması böyle küçük kooperatiflere dayalı tarım işletmeciliğinin verimlilikten uzak olduğunu göstermiştir (Kalambekova 1996: 8).

İkinci aşamada, 1997'den 2005'e kadar Akaev yönetimi tarafından bağış sisteminin desteğiyle, özellikle Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Dünya Bankası'nın güçlü desteğiyle idari sistemde reform yapmak için önemli çabalar sarf edilmiştir. Sosyal ihtiyaçları karşılamak ve yoksulluğu azaltmak için idari kurumları güçlendiren iyi yönetim fikri benimsenmiştir. Önceki reform dalgasından dersler çıkaran Kırgız hükümeti, bol miktarda fon alma beklentisiyle reformlara kolayca imza atmıştır. Ancak hükümet, beyan ettiği reformların uygulanmasında seçici olmuştur. En fazla ilerleme, uygulamalarını denetlemek üzere farklı organlar oluşturmak için çeşitli türlerde mevzuat ve stratejilerin üretilmesinde başarılı olmuştur. Eski bir Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanı Akylbek Japarov, Kırgızistan'ın 1991 ve 2007 yılları arasındaki 17 yıllık döneminde toplam 270 strateji ve konsept belgesinin kabul edildiğini ve yaklaşık 120'sinin iptal edildiğini ifade etmektedir. Bu belgelerin ve stratejilerin uygulanması yüzeysel kalmış, cumhurbaşkanının ve bakanlıklarının

işlevlerine yansımamıştır. Bu konudaki istisnalar, e-yönetişim reformları gibi reformun politik olarak tarafsız ve teknik yönleriyle ilgilidir. Genel olarak, reformun büyük kısmının fon sağlamaya dönük olarak gerçekleştirildiği iddia edilmektedir. Sonuç olarak, kamu hizmeti reformları idari sistemde beklenen olumlu değişiklikleri üretememiştir. Çözülmemiş başlıca sorunları aynı kalmıştır; düşük idari uzmanlık / kapasite; idari sistemin aşırı politikleştirilmesi; yürütme otoritelerinin ekonomiye yasa dışı ve yetersiz müdahalesi; kötü politika uygulaması ve şeffaflık eksikliği gibi. Benzer şekilde hükümet tarafından başarılı olarak sunulan âdem-i merkezîyet reformları daha olumsuz yan etkiler yaratmış görünüyordu. Reform, köylerde, kasabalarda ve şehirlerde 472 yerel ayıl okmotu (kendi kendini yöneten organlar) kurulmasına yol açmıştır. Ulusal hükümet daha sonra bu tür yerel öz yönetim organları üzerindeki sorumluluklarının çoğunu, yeterli kapasite oluşturmalarına yardımcı olmadan devretmiştir. Ancak bu ilave işlevleri yerine getirmeleri için yeterli siyasi ve idari otorite ve mali araçlar verilmemiştir. Ulusal hükümet, yerel olarak harcanan bütçenin önemli bir bölümünü yönettiği için yerel siyasetteki gerçek gücü de elinde tutmaktadır (Baimyrzaeva 2011a: 559-560).

İdari reformların üçüncü aşaması, 2005 ve 2010 yılları arasında Bakiev'in Akaev'i görevinden uzaklaştırdığı kamu ayaklanması sonrasında iktidara geldiği döneme denk gelmektedir. Bakiev, yönetim reformlarına rağmen hükümetin etkinliğini artırmaya söz vermiştir. Bakiev başkanlığının ilk yıllarında idari reformların önemi azalmış, üst düzey yöneticilerin iktidar patronajını tehdit eden kamu yönetimi reformu, sistematik olarak manipüle edilmiştir (Baimyrzaeva 2011a: 560).

1996-2005: Akaev'in İdari Reformları

1997 yılında, başkanlık ofisi altında "Ulusal Kamu Yönetimi ve Kamu Hizmeti Komisyonu" kurulmuştur. 2000 yılında "Ulusal Konsey" olarak yeniden adlandırılmıştır. Ulusal Konsey, küresel fonları ve diğer yardım türlerini güvence altına almak için kamu idaresi ve kamu hizmeti reformu konusunda öneriler hazırlamakla görevlendirilmiştir. Kamu Hizmeti Komisyonu'nun en önemli belgesi 1998 "İdari Reform Stratejisi"dir. Strateji, yönetim reformunun hedeflerini özetleyen, bakanlıkların organizasyon yapılarını ve büyüklüklerini optimize eden, yerel yönetimlere yetki devreden, kamu işletmelerinin yönetimini iyileştiren ve sivil toplum için bir eğitim sistemi yaratan bir mevzuat ihtiyacını tespit etmiştir. Bu çerçevede 2004 "Devlet Hizmetleri Kanunu", önceki mevzuatın bazı dezavantajlarına değinmiş, kamu hizmeti ve siyasi ofisler arasında daha net bir ayırım kurmuştur. Kanun ayrıca, kamu hizmetlerinde rekabetçi işe alınmayı zorunlu hale getirmiştir. Kanunla, görevi kamu hizmeti mevzuatının daha iyi uygulanmasını sağlamak ve kamu hizmetindeki yüksek personel cirosunu hedeflemek olan ve devlet dairelerinde en yüksek idari pozisyonların yerini dolduracak "istatistik sekreterleri" kavramı getirilmiştir. İstatistik sekreterleri, Devlet Hizmet Konseyi'nin tavsiyesi üzerine başbakan tarafından ilgili devlet kurumlarına atanacaktır. Bu değişiklikler, stratejileri üretmek ve yeniden yazmak ve bunların uygulanmasını denetlemek için farklı görevliler kurmakla sınırlı kalmıştır. Dahası, reformlar alt hükümet seviyelerini etkilemiş ve önemli sorunların kaynaklandığı yüksek seviyeleri göz ardı etmiştir (Baimyrzaeva 2011b: 27, 28).

2010 İdari Reformları ve Sonrası

Nisan 2010 kamu ayaklanmasının ardından muhalefet liderlerinden oluşan yeni bir geçici hükümet kurulmuştur. Geçici hükümete liderlik etmek için Roza Otunbaeva başkan seçilmiştir. Geçici hükümetin temel görevleri, hükümetin normal işlevlerini sürdürmek, hükümetin şubeleri arasında daha iyi bir güç dengesi tanımlayan yeni bir anayasa kabul etmek ve özgür ve adil parlamento seçimlerini güvenceye almaktır. Parlamenter rejimi kuran yeni anayasa, çok çeşitli paydaşların katılımıyla özenle hazırlanmış ve Haziran 2010 sonunda ülke çapında bir referandumla kabul edilmiştir. Yeni anayasa, ülkede yasal bir istikrarın ve meşruiyetin sağlanmasına da yardımcı olmuştur (Baimyrzaeva 2011b: 40).

Marat'a göre, Kırgızistan'da 2010 sonrasında yapılan reformların daha öngörülebilir ve daha tutarlı bir siyasi sürece yol açtığı söylenebilir. Nisan 2010 rejim değişikliğinden sonra kabul edilen anayasanın, ülkede istikrarlı bir rol oynadığı belirtilmektedir. Bununla birlikte parlamento, ülkenin başlıca ekonomik ve siyasi oyuncularını için birincil savaş alanına dönüşmüştür. Söz konusu parlamenter deneyim, şu ana kadar etkili politikalara veya yolsuzluğun azalmasına yol açmamış olsa da bir siyasi liderin veya patrimonyal ağın elinde güç yoğunlaşmasını önlemek için rekabet kuralları getirmiştir. Ancak kaosun kolayca geri dönebileceği ve mevcut siyasi rekabetin nihai hedefi hakkındaki belirsizlik, politikacıları daha düzenlenmiş bir siyasi süreç aramaya iten güçlü bir motive edici güç olmaya devam etmektedir. Kırgızistan'daki yeni düzenlenmiş siyasi ortam, neopatrimonyal çıkarların egemenliğine rağmen, yine de gerçek siyasi tartışmaların ve adil rekabetin ilk işaretlerini üretmiştir. Parlamentoda temsil edilen partiler, seçimlerden önceki hiziplerin güçlü bir çekirdeği olarak değerlendirilebilir (Marat 2012: 343).

Kırgızistan'da kamu yönetimi reformlarının büyük bölümünün çeşitli faktörler nedeniyle başarısız olduğu iddia edilmektedir. Bu faktörler; (Liebert ve Tiulegenov 2013: 95)

- Reformların devlet kurumları tarafından sahiplenilmemesi, reform için gönülsüz çabalar,
- Yüksek hükümet seviyelerinde reformları yürütecek lider eksikliği,
- Uygulayıcı kuruluşlarda karar vericilerin uzun vadeli stratejik düşünce eksikliği
- Sistem dışı yaklaşım,
- Zayıf uygulamadır.

Kırgızistan'da başta mali kurumlar olmak üzere mali araçların kullanımı konusunda reform niteliğindeki girişimlerden biri de Hazinesinin nakit yönetiminin ve mali planlamasının geliştirilmesidir. Hazinesinin modernizasyonu kapsamında yürütülen çalışmalarla bütçenin disipline edilmesi ve mali saydamlığın sağlanması konusunda önemli mesafeler alınmıştır. Ulusal kalkınma düzeyinin sağlanmasında, "saydam, istikrarlı ve kaliteli bir bütçeleme süreci ile sürdürülebilir maliye politikası hedeflerine ulaşabilmek açısından, mevcut düzenlemelerin yanı sıra mali sistemi reforme edici bir takım yeni projelerin geliştirilerek süratle hayata geçirilmesi önem taşımaktadır" (Egeli ve Özen 2008: 30).

Reformcuların, yeni varsayımları barındıran alternatif bir bürokrasi modeli geliştirmesi ve dile getirmesi gerekmektedir. Katılımcı yönetim ve etkili politika uygulamaları hakkında yeni dersler alındığı için gelecek vaat eden yeni bir model elbette ortaya çıkabilecektir (Baimyrzaeva 2011b: 44).

KAZAKİSTAN'DA İDARİ REFORM DÖNEMLERİ

Özellikle 2007 yılından itibaren demokratikleşme reformları üzerine eğilen Kazakistan yönetimi, bu tarihten sonra ülkede bir yandan liberal reformları aktif hale getirmek, diğer yandan kamu ve devlet menfaatleri arasında yeni bir denge oluşturarak ülkenin demokratik gelişimini sağlamayı amaçlamıştır (Çetin 2017: 894). Hükümetin etkinliğini artırmak, modern bilgi teknolojisini tanıtmak, bürokrasiyi azaltmak, devlet müdahalesini sınırlandırmak, kamu hizmetlerinin yasal çerçevesini genişletmek gibi amaçlarla hazırlanan “Kazakistan 2030 Stratejisi” reform atılımlarının başlangıcı olarak önemli bir basamağı oluşturmaktadır. Kamu yönetimi reformlarının temel önceliklerini içeren ve 10 büyük hedefin açıklandığı stratejide, “Yeni Dünya’da Yeni Kazakistan” sloganı benimsenmiş, siyasi sistemin modernizasyonu ve idari reformların hızlandırılması geniş yer tutmuştur (2030 İçin 10 Hedef, www.turkiyegazetesi.com.tr; Konca 2012: 6).

14 Aralık 2012 tarihinde ise Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Halka Sesleniş konuşmasında “Kazakistan 2050 Stratejisi: Olgunlaşan Devletin Yeni Siyasi İstikameti” programını ilan etmiştir. Ekonomik gelişmeye özellikle yer verilen stratejide, diğer bir temel boyut ise yeni tip devlet yapısının oluşturulması olarak karşımıza çıkmaktadır. Strateji kapsamında toplumun demokratikleştirilmesi, Parlamento’nun yetkilerinin artırılması, âdem-i merkezizetçiliğe daha fazla önem verilmesi, yerel yönetimlerin hak ve kaynak bakımından desteklenmesi, merkez ve yerel arasında yetki devrinin düzenlenmesi gibi politikalara öncelikle yer verilmiştir. Toplum ve vatandaşların karar alım süreçlerine doğrudan dâhil edilmesi gerekliliğine vurgu yapılan stratejide, halkın yerel düzeyde kendilerini ilgilendiren faaliyet ve kararlarda aktif şekilde yer almalarını sağlayacak yeni fırsatların geliştirileceği belirtilmiştir (2050 Stratejisi 2012: 34-35). Yönetimin kalite verimlilik açısından geliştirilmesi için yetki devrinin hem yasama organı hem de hükümetin ulus altı düzeylerini kapsayacak şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir (OECD 2017: 29). Merkezi yönetimden gelen gücün dağıtılması, yerel yönetimlerin yerel olaylara zamanında tepki verme ve sosyal hizmetler, çevre koruma, kamu hizmetlerinin sağlanması gibi sorumluluklarını daha etkin şekilde yerine getirme kapasitesini önemli ölçüde geliştirecektir.

2015 yılına gelindiğinde hükümet açıklamış olduğu 2050 Stratejisi çatısı altında “5 Kurumsal Reform Uygulamasına Yönelik 100 Somut Adım” belgesi yayınlamış⁵, bu belgede 5. Reform olarak “hesap verebilir bir hükümetin oluşturulması” amacına yer vermiştir. (Kazakhstan Unveils..., astanatimes.com). Şeffaf ve hesapverebilir bir kamu yönetimi oluşturmak adına “Yeni Kamu Hizmeti Sistemi Kanunu” onaylanmış, bu kanunla yolsuzlukla mücadele tedbirlerinin güçlendirilmesi, meritokrasi ilkesinin geçerli kılınması, kamu görevlilerinin mesleğe alımında şeffaflığın sağlanması gibi politikaların

⁵ Söz konusu kurumsal reformlar: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin ülke ekonomisindeki payının radikal biçimde yükseltilmesi, devletin ekonomideki rolünün azaltılması, bankacılık sisteminin temizlenmesi, mahkemelere ve kolluk güçlerine yönelik güvenin artırılması, hesap verebilir bir hükümetin oluşturulması başlıklarından oluşmaktadır.

hayata geçirilmesi amaçlanmıştır (2050 Stratejisi 2012: 36). Bu kapsamda ülkede devlet kurumlarına alım yapılması noktasında süreci yönetmesi adına “Kamu Hizmeti Ajansı” kurulmuştur. Ajans cinsiyet, etnik köken, dini inanış ve gelirden bağımsız şekilde işe alım sürecini tüm vatandaşlara açık hale getirmeye çalışmaktadır. Devlet çalışanı olmak için başvuran herkesin, mesleki yeterliliklerini kanıtlamaları için bir başvuru paketi sunmaları gerekmekte, mülakat ve bilgisayar tabanlı giriş testi aşamalarını geçmeleri beklenmektedir (Ibrayeva ve Nezhina 2013: 53-54). Buna rağmen Kazakistan’da hala kamu yönetiminde liyakatin tam anlamıyla sağlandığı söylenememektedir. Zira yönetim kadrolarının birçoğu halka açık şekilde ilan edilmemekte, kariyer kadroları daha çok kamu kurumlarının başkanları tarafından kendi aile üyelerine ayrılmaktadır. Diğer bir deyişle Kazakistan’da hala kamuda resmi olmayan kurallar ve kayırma devam etmektedir (Avcu ve Zholdasbekova 2018: 188).

E-YÖNETİŞİM REFORMLARI

Kamu hizmeti reformu ve işlevsel gözden geçirmelerden farklı olarak, e-yönetişim reformları hem politika değişiklikleri hem de uygulanması açısından daha fazla çekim gücüne sahiptir. Kırgızistan’da e-yönetişim reformlarına rehberlik eden ilk ve en önemli politika belgeleri arasında, 1994 yılında hükümet tarafından kabul edilen “Bilgilendirme Politika Belgesi” vardır. Bu belge, kamu yönetiminde bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) geliştirilmesine temel oluşturmuştur. Bir sonraki belge olan “Yasal Bilgilendirme Belgesi”, 1997’de cumhurbaşkanının kararnamesi ile onaylanmış, şeffaflık ve yasal bilgilere erişim sağlamayı amaçlamıştır. Adalet Bakanlığı normatif-yasal belgeleri kaydedecek ve bu politika belgesini uygulayacaktı. Başkanlık Kararnamesi tarafından onaylanan 1998 “Bilişim Geliştirme Belgesi”, Kırgızistan’daki e-yönetişim reformlarına yeni bir ivme kazandırmış, özellikle, BİT’de yasama esaslarının geliştirilmesini, bakanlıklar ve kurumlarda kurumsal ağların kurulmasını, “Devlet Bilgisayar Ağı” projesinin uygulanmasını, ulusal bilgi kaynaklarının oluşturulmasını ve kurumlar ve vatandaşlar tarafından erişimini öngörmüştür. Elektronik hükümet hakkındaki kilit politika belgesi; “Ulusal Strateji Geliştirilmesi” dir. Bu belgenin ana hedefi Kırgızistan’da bir bilgi toplumu ve e-devlet oluşturmaktır. Süreç, çeşitli devlet kurumlarının yanı sıra özel ve kar amacı gütmeyen sektörlerden ve yabancı uzmanlardan gelen girdilerle geliştirilmiştir (Baimyrzaeva 2011b: 30-31).

Kazakistan ayrıca şeffaf kamu yönetimi amacı kapsamında son yıllarda bilgiye erişim ve e-devlet uygulamaları üzerine de çalışmalarını sürdürmektedir. Temelleri 2005 yılına dayanan e-devlet çalışmaları Bilgiye Erişim Kanunu’nun kabulü ve Milli Bilgi Sistemleri Altyapısını Kurma ve Geliştirme Programının yürürlüğe girmesi ile resmîyet kazanmıştır. Günümüz itibarıyla Kazakistan’da nüfusun yaklaşık %70’i internet kullanabilmekteyken, devlet tarafından sunulan 730 hizmete erişim sağlayabilmektedir. Etkin devlet modelini hayata geçirmeye çalışan Kazakistan, gün geçtikçe elektronik hizmet türlerini çoğaltmayı, vatandaşların devletin önemli kararlarına elektronik katılımını gerçekleştirerek yönetim uygulamalarına geçiş yapmayı hedeflemektedir (Özer ve Otyzbay 2018). Bunun yanı sıra Kazakistan 2002 yılında “İnsan Hakları Komiseri” adıyla “ombudsmanlık” kurumunu hayata geçirmiştir. Anayasal bir

düzenlemeden ziyade cumhurbaşkanı kararına dayanarak oluşturulan kurum, cumhurbaşkanı, parlamento üyeleri, hükümet üyeleri, merkezi seçim komisyonu üyeleri, başsavcı ve yargıçlar dışında kalan diğer resmi görevliler hakkında yapılan şikâyetleri inceleme, bilgi ve belge talep etme görevini yerine getirmektedir. Herhangi bir yaş sınırlamasına tabii olmayan Komiser, cumhurbaşkanı tarafından 5 yıl süre ile atanmakla birlikte görevini tarafsızlık, saydamlık, yasallık ve bireylerin hak ve özgürlüklerini üstün tutan bir anlayışla yerine getirme yükümlülüğüne sahiptir (Gökçe 2014: 646).

YERİNDEN YÖNETİM REFORMLARI

Kırgızistan'daki yerel yönetim organları üç düzeydedir. Üst iki düzey, eski Sovyet Birliği'nden kalan rayonlar ve oblastlar üzerine oluşturulmuştur. 1996 tarihinden başlayarak, en alt seviyeyi temsil eden köy belediyeleri "ayıl okmotu" ile düzenlenmeye başlanmıştır. Ülke başkenti Bişkek, 1995 yılında Orta Asya'da ilk doğrudan Belediye Başkanı seçimi yapılmış olan şehirdir. Orta Asya içinde demokratikleşme deneyimi yaşayan ilk yerel yönetim olduğunu söylemek mümkündür (Asanbekova, 2009:135-136). Kırgızistan' da 7 oblast (bölge) ve 43 rayon bulunmaktadır. Oblastların ve rayonların yöneticileri, devlet başkanı tarafından atanmaktadır. Bu yönetimler seçimle oluşturulan yerel meclislere sahiptir. Oblast yönetiminin başında bulunan vali (governor), merkezi hükümetin kararlarının uygulayıcısıdır. Oblast yönetimi merkezi hükümetin fonksiyonlarını da üstlenmektedir. Rayon yönetimleri, *akim* tarafından temsil edilir ve merkezi hükümet tarafından uygulamaya konulan ekonomik ve sosyal önlemleri yerine getirir. Köy Yönetiminde, "ayıl okmotu başçısının", kırsal yönetimin bütçesini hazırlamak, sosyal ve ekonomik kalkınma programlarını hazırlamak, hukuk ve kamu düzeni saklamak gibi görevleri bulunmaktadır (Sakinç 2005: 205-206).

Kırgızistan'da yapılan reformlar sonucunda yerel yönetimler, yerel vergileri toplama ve elinde tutma hakkı gibi mali haklar elde etmiş oldular. Ancak yerel vergiler, yıllık yerel yönetim gelirlerinin yüzde 9'undan daha azını temsil etmektedir. Bu nedenle bunların çoğu, büyük ölçüde merkezi hükümetten yapılan transferlere bağlıdır. Ayrıca devam eden reformların birçoğu insan kaynağına dair sorunlarına değinmemesi noktasında da eleştirilmektedir (Kasymova 2013: 52-53). 1994 yılında oluşturulan Yerel Yönetimler Reformu Komisyonu'nun çalışmaları sonucunda, "Yerel Yönetimler Organize Etmenin Temelleri" konulu Cumhurbaşkanı kararnamesi kabul edilmiştir. Kabul edilen bu yasal hükmün getirdiği yenilikler şunlardır; (Karaşev ve Tarbinskiy'den aktaran Asanbekova 2009: 93);

- İlk defa yerel halk tarafından seçilerek oluşturulan yerel meclisler ve organlar, özerk yerel yönetimin tek kaynağı olarak açıklanmıştır.
- Özerk yerel yönetimin temel ilkeleri belirtilmiştir. (Kendi kendine yetme, kendini finanse etme gibi).
- Yerel kamusal mülkiyet kavramı açıklanmış, yerel kamusal mülkiyet kapsamına yerel topluluğun faaliyeti ve yaşamını sürdürebilmesini sağlayan başka mülkiyetler alınabileceği de belirtilmiştir.
- Oblast ve rayonlar (bölge ve ilçeler) yerel yönetimlerin bölgesel birleşmeleri olarak açıklanmıştır.

Bir dizi âdemi merkeziyetçilik reformu, uzmanların ve yasa koyucuları tarafından bile anlaşılmasının zor olduğu bir kafa karışıklığı sistemi ile sonuçlanmıştır. Mevcut sistem, Kırgızistan'ın bağımsızlığını takiben ulusal siyasi gündemi karşılayacak bir uyarlamayı ve Sovyet rejiminin miraslarını birleştirmiştir. Rayon (ilçeye benzer), oblast (il) ve ulusal düzeylerdeki yönetim sistemlerinin dikey katmanları, cumhuriyetler üzerinde maksimum (yukarıdan aşağıya) kontrol sağlamak isteyen bir önceki rejimden miras alınmıştır. Kırgızistan'da yerel yönetim sistemini oluşturan hem rayon hem de oblast düzeyinde iki paralel yapı vardır. Birinci yapı, başkanları başkan tarafından atanan ve merkezi hükümeti temsil eden yerel devlet idaresidir. Diğer yapı, yerel yürütme organının (ayıl okmotu) ve yerel konseylerin (kenesh) başkanlarını içeren gerçek yerel özerklik organlarından oluşur. Her ikisi de doğrudan ilgili bölgesel birimlerin sakinleri tarafından seçilir. Baimyrzaeva'ya göre rayon ve oblast seviyelerinde paralel öz yönetim ve merkezi devlet idari yapılarının bir arada bulunması, ulusal hükümet liderlerinin yerel siyasi, idari ve ekonomik kaynaklar üzerindeki etkisini korurken, demokratik görünmelerini de sağlayacaktır (Baimyrzaeva 2011b: 31-32).

Kırgızistan'da Başbakan veya şehir konseyinin, belediye başkanının görevine son verilebilmesi ve yerel yönetimlerin kendi bütçesini oluşturamaması gibi önemli sorunların varlığı, yerel yönetimler reformunun temel eksiklikleri olup, yerel yönetimlerin idari ve mali açıdan özerk hale getirilmesi önündeki ciddi engeller durumundadır (Narmambetova ve Akman, 2018:473). Dolayısıyla Kırgızistan'da âdemi merkeziyetçilik çok etkili olmamıştır. Çünkü merkezi yönetim tarafından daha önce yerine getirilen sorumlulukların çoğu, uygun ve yeterli finansman olmadan yerel yönetimlere devredilmiştir. Yerel yönetimlerin gelir elde etme yetkisinin sınırlı oluşu, vergi tahsilatında merkezi hükümetin ayrıcalığı da yerel hizmetlerin kalitesini düşürmektedir. (Liebert ve Tiulegenov 2013: 95)

Kazakistan'da yerel yönetim sistemi Kırgızistan'da olduğu gibi, günümüz itibarıyla temelini anayasadan almakla birlikte, yönetsel olarak, 14 idari eyalet (Oblast) ve iki özel bölge (Astana ve Almatı) olmak üzere toplam 16 bölgeye ayrılmaktadır (Kazakistan'ın Siyasi..., www.mfa.gov.tr). Daha genel bir ifade ile Kazakistan'da yerel yönetimler üç kademededen oluşmaktadır. Astana ve Almatı özel statülü şehirler olarak kabul edilmekle birlikte, bu iki şehrin yerel yönetimi diğerlerinden ayrı tutulmuştur. Bunun dışında ülke oblast denilen eyaletlere, bu eyaletler de Rayon denilen bölgelere/ilçelere ayrılmaktadır.

Yerel yönetimlerle ilgili yasal çalışmaların ilk olarak eski Sovyetler Birliği döneminde başladığı Kazakistan'da, "Yerel Özerk Yönetim ve Yerel Ekonominin Genel Prensipleri ile ilgili Kanun" bugünkü yerel yönetim mekanizmasının temellerini oluşturmaktadır. 1991 yılında kabul edilen Yerel Meclisler ve Yerel Özerk Yönetim Kanunu ile birlikte ise özerk yönetim kademeleri gündeme gelmiş, köyler ve kırsal ilçe meclisleri gibi birimler, yerel seçimlerle oluşturulan yerel özerk birimler olarak devlet otoritesi altında yer alan yerel kurumlar şeklinde kabul edilmişlerdir (Makmutova 2001: 411). Bağımsızlık sonrası ilk resmi düzenleme ise 1995 Anayasası ile gerçekleştirilmiştir. 1995 Anayasası her ne kadar tam anlamıyla bir âdem-i merkeziyetçi bakış açısına sahip olmasa da yerel halkın kendisine yetebilecek bir duruma gelmesi amacıyla yerel yönetimlere ve meclislere yer vermiştir. Buna bağlı olarak 148 sayılı

Yerel Devlet Yönetimi Hakkındaki Kanun ile yerel yönetime ilişkin organlar oluşturulmuştur (Ranov 2017: 43).

Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasının 85-89. maddeleri yerel yönetimlerle ilgili hükümleri içermektedir. Anayasanın 85. maddesine göre yerel kamu yönetimi, ilgili bölgenin devlet işlerinden sorumlu *yerel temsili kurumları (Maslikhatlar-meclisler)* ve *yerel yetkili kurumlar (Akimler-belediye-valilik)* tarafından yürütülmektedir. Buna göre Maslikhatlar, ilgili yerel yönetim kademesinde yaşayan halkın taleplerini ortak kamu yararının gözetilmesi ilkesine göre belirleyen ve uygulamasını kontrol eden birimleri oluşturmaktadır ve halk tarafından genel, eşit ve doğrudan seçim hakkına dayanan gizli oylama ile seçilmektedirler. Akimler ise ilgili bölgenin gelişme ihtiyaçları ve çıkarları doğrultusunda hükümete rehberlik eden birimleri oluşturmaktadır. Akimler, Başbakan'ın önerisi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta ve yeni cumhurbaşkanı seçimi ile akimlerin görevleri sona ermektedir (TURKPA 2012: 92-93)

Yerel yönetim mekanizmasına yönelik esaslar ise 2001 yılında çıkarılan 148 sayılı "Kazakistan Cumhuriyeti'nde Yerel Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim Kanunu" ile tam anlamıyla belirlenmiştir. Kanuna göre yerel düzeyde kamu yönetimi; yerel temsili ve yetkili kurumların yetkileri dâhilinde yerel bölge bazında devlet politikasını geliştirmek ve uygulamak için yapılan faaliyetler bütünü olarak tanımlanmıştır. Yine Kanuna göre akimler eyaletlerden büyük şehirlere, şehirlere rayonlara kadar hepsinin yetkili kurumlarını oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, bölgelerin valileri bulunmaktayken, her bir bölgenin içinde yer alan şehir ve köylerin belediye başkanları bulunmaktadır ve bunların hepsi akim olarak adlandırılmıştır (Makhmutova 2001: 413-414).

Merkeze bağlı şehirlerin valilikleri de oblast valilikleri de üniter devlet yönetiminin birer parçasını oluşturmakta, valilik makamına vali (akim) başkanlık etmektedir. İlçe düzeyine gelindiğinde ise yerel yönetimin başında rayon (ilçe) valisi/başkanı bulunmakta ve ilçe valisi eyalet valisi tarafından atanmaktadır. Dolayısıyla tamamen eyalet valisine karşı sorumluluk üstlenmektedir. Köylerin ve diğer kırsal yerel birimlerin başkanlarını ise ilçe valisi atamaktadır. Böylece Kazakistan'da merkezleşmiş kamu yönetiminin ayağı olarak idari dikey bölünme oluşturulmuştur (Kadyrzhanow 2005: 2). Tüm mahalli idareler Anayasa'nın 89. maddesi ve 148 sayılı Kanun gereği bağımsız olsalar da merkezi yönetime bağlı olarak görevlerini yerine getirmek mecburiyetindedirler (Ranov 2017: 47).

Maslikhatlar (Meclisler) ise dikey yapılanmaya tabi değildir. Meclislerin var olma sebeplerinin temelinde demokrasinin vatandaş eliyle temsili yer almaktadır ki meclislerin hiyerarşik sıralanışı belediyelerle benzerlik gösterebilir dahi hiçbir kademe ile bağlantıları bulunmamaktadır. Dolayısıyla meclisler, yetkileri çerçevesinde yürüttükleri çalışmalarını ile ilgili olarak Parlamente'ye ve kendi sorumluluk alanları dâhilindeki vatandaşlara karşı sorumludurlar. Maslikhatların kendilerine ait tüzel kişilikleri bulunmamakla birlikte, merkezi devlet yapılanması içerisinde yer almasalar dahi merkezi idarenin boyunduruğu altında yer almaktadırlar (Ranov 2017: 49). Bu kapsamda Kazakistan'da yerel yönetimlerde de tam bir bağımsızlık tesis edilememiştir.

SONUÇ

SSCB'nin 1991'de dağılması sonrasında, bağımsızlığını kazanan ülkeler arasında yer alan Kırgızistan ve Kazakistan, siyasal sistemin değişimi sonrasında kamu yönetimi alanında hızlı bir reform süreci içine girmişlerdir. İdeoloji transferi ile gerçekleşen bu sürecin ortak bağlamı yanında farklılıkları da bulunmaktadır. Öncelikle her iki ülkenin siyasal rejimleri farklılık arz etmektedir. Kazakistan -son zamanlarda her ne kadar parlamentonun yetkilerini arttırsa da- başkanlık sistemi ile yönetilirken, Kırgızistan parlamenter sistemle yönetilmektedir. Kazakistan'da iktidarın demokratik yollardan el değiştirmesinin zor olduğu ve başkanlık sistemi iktidarın elini güçlendirdiği için ana dengeleyici unsur olarak parlamentodan çok devlet başkanı dikkat çekmektedir. Kazakistan Anayasasının cumhurbaşkanına tanıdığı yetkiler nedeniyle, yasama, cumhurbaşkanının otoritesi karşısında tam anlamıyla dengeleyici bir güç olma özelliği sağlayamamıştır. Bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da demokrasiyi destekleyici reformlara öncelik verilirken, Kazakistan'da "önce ekonomi sonra demokras" politikası izlenmiştir.

Demokratik uygulamalar açısından baktığımızda bölge ülkeleri arasında umut vadeden ilk ülke Kırgızistan'dır. Bununla birlikte Freedom House tarafından "kısmen özgü ülkeler"⁶ kategorisinde gösterilen Kırgızistan, hala liberal demokrasinin gerekli kurumlarına dönüşümünü tam anlamıyla sağlayamamıştır. Bunda, Sovyet döneminden kalan ve siyasal kültüre yerleşmiş otokratik yönetim özelemlerinin etkili olduğu ifade edilebilir. Kırgızistan'da siyasal sürece dönem dönem damgasını vuran halk ayaklanmaları ve darbeler ile gerçekleşen yönetim değişikliklerinin ise, demokrasi umutlarını sekteye uğrattığı söylenebilir. Dolayısıyla Kırgızistan'ın gelişen bir ülke olduğu yönündeki olumlu imajının zayıfladığı görülmektedir. Demokratikleşme çabalarıyla kendini uluslararası sistemde kabul ettirmeye çalışan Kazakistan ise, "özgür olamayan ülke"⁷ kategorisinde yer alsa da son zamanlarda parlamentonun yetkilerini arttırarak "parlamenter-başkanlık" diye adlandırılan bir sistem oluşturmaya çalışmaktadır.

Kazakistan'da siyasi güç kişiselleşmiş olup patrimonyal kültürel yapısıyla da iç içe geçmiştir. Siyasi partilerde daha çok klan ilişkiler hâkimdir. Kişiselleşmiş sistem, partilerin devlet ile özdeşleşmesine neden olmuştur. Ancak bugün Kazakistan'da, süregelen otoriter alışkanlıkların terk edileceği yönünde umut vaat eden gelişmeler de gözlemlenmektedir. Kırgızistan'da günümüze kadar süregelen reformların başarısız olduğu yönünde bir inanç gelişmişken, Kazakistan'da 2019'da ilk defa gerçekleşen yönetim değişimi ile birlikte reformlarda daha fazla başarı sağlanabileceği inancı güçlenmiştir.

Çalışmada Kırgızistan ve Kazakistan'da bağımsızlık sonrasında gerçekleşen siyasal sistem değişikliği ve kamu yönetimi reform süreçlerinde ortak bir takım özellikler temelinde tespitler yapılmıştır. Öncelikle her iki ülkede de Sovyet geleneğinin izleri görülmektedir. Siyasi değişikliklere rağmen, sosyal ve ekonomik alanlarda, yeni ve demokratik bir siyasal kültürün oluşumu henüz tamamlanmamıştır. Her iki ülke de

⁶ Bkz. <https://freedomhouse.org/country/kyrgyzstan>

⁷ Bkz. <https://freedomhouse.org/country/kazakhstan>

bağımsızlık sonrası Sovyet rejiminden kalan devlet kurumlarını belirli oranda koruma taraftarı olmuştur.

Çağdaş kamu yönetiminin gereklerine uyulmaması sonucunda, ortaya çıkan en önemli sorunlar rüşvet ve yolsuzluklardır. Rüşvet ve yolsuzluk her iki ülke için de ortak sorunların başında gelmekte ve iyi bir yönetimin tesis edilmesinin önünde ciddi engeller olarak durmaya devam etmektedir. Sovyet dönemi alışkanlıklarından tevarüs eden bu uygulamaların önüne geçebilmek için yalnızca ceza sisteminde değil, çalışanlara adil ücretin sağlanması noktasında da düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Yine her iki ülkede kariyer imkânlarının daha çok liderlerin aile üyelerine, iş adamları ve iktidarın korunmasına yardımcı olan kişilere sağlandığı yönünde genel bir yargı bulunmaktadır. Çeşitli çalışmalar olsa da henüz liyakate dayalı, politik olarak tarafsız bir kamu yönetimi sistemi iki ülkede de kurulamamış, yolsuzluk ve şeffaflıkla ilgili sorunlara yönelik reform çalışmaları sürdürülmekle birlikte henüz somut faydalara ulaşılamamıştır.

Her iki ülkede de bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesine paralel olarak e-yönetişim süreci başlamış, e-devlet uygulamaları gelişim göstermiştir. Kırgızistan'da ulusal strateji geliştirilmesi çerçevesinde birçok strateji belgesi kabul edilmiş, Kazakistan'da "ombudsmanlık" gibi yapılarla, kurumsallaşmalara yönelik önemli adımlar atılmıştır. E-yönetişimin çağdaş kamu yönetimi açısından önemi, gerek katılım süreçlerinin önünü açması gerekse yönetimde şeffaflığın sağlanmasına yapacağı katkıdır.

Kırgızistan ve Kazakistan'ın benzer yönlerinden birisi de siyasal katılımın seçkinliktir. Zayıf sivil toplum, köklü demokratik politik kültür geleneğinin bulunmaması, demokrasi ve piyasa sisteminin reformlarının yukarıdan yapılması, radikal reformların gerçekleşmesi için güçlü yönetimin gerekliliği, iktidarın, siyasal katılımın elit düzeyde kalması gibi sorunlar ortaktır. Ayrıca iki ülkede de siyasal kültürün Sovyet mirası üzerine yol alan seyrinin ve seçkinlerin siyasal karar verme mekanizmalarındaki gücünün, ortak bir bağlam olduğu söylenebilir.

İki ülkenin de yerel yönetim sistemi üzerinde hiyerarşik üstünlüğü yansıtan merkezîyetçilik, tam anlamıyla bağımsız yerel yönetim yapılanması önündeki en büyük bariyer olarak ortaktır. Diğer bir deyişle gücün, yerel otoritelere devri sınırlı olduğundan, merkezi idare yerel siyasal ve ekonomik süreçler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla her iki ülkede de sistem, esneklikten ve yerel ihtiyaçlara hızlı ve etkili şekilde cevap vermekten uzak bir görünüm arz etmektedir. Bunun yanı sıra Kırgızistan ve Kazakistan'ın yeni sayılabilecek devletler olduğu hatırlandığında, bağımsız bir yerel yönetim kültürünün yeni oluşmaya başladığı, yerel yönetimlerin anayasal güvence altına alınmış olmasının, bu yolda atılan önemli adımlardan birisi olduğu belirtilmelidir. Özellikle uygulamadaki aksaklıklarını, reform planları içerisine aldığı yenilik ve stratejilerle gidermeye çalışan Kazakistan'da, bağımsız yerel yönetim için çalışmaların sürdürüldüğünü söylemek mümkündür.

Kamu yönetimi reformlarının başarı ile sürdürülebilmesi için istikrar kazanmış bir siyasal sistemin varlığı şarttır. Her iki ülkede de reformcuların çağın gerçeklerine uygun yeni varsayımları barındıran alternatif bir bürokrasi modeli geliştirmesi gerektiği söylenebilir. Katılımcı yönetim ve etkili politika uygulamaları konularında alınan derslerle, gelecek vaat eden yeni modellerin ortaya çıkması mümkündür.

KAYNAKLAR

- AĞIR, O. ve SAYIN, M. (2019). “Kazakistan ve Kırgızistan Siyasal Sistemlerinin Karşılaştırılması”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.XIX, S.1: s.23-41.
- AKÇALI, P. ve MURZAEVA D. (2012) “Legacy Of The Soviet Union And Democratic Transition: The Case Of Kyrgyzstan”, **OAKA**, C.VII, S.14: s. 36-65.
- ALKAN H. (2007). “Seçkinler Rekabeti Ve Otoriter Kurumsallaşma Arasında Kurumsallaşma Arasında Kazakistan’da Siyasal Sistem Kazakistan’da Siyasal Sistem”, **OAKA**, C.II, S.4: s.1-28.
- ALKAN, H. (2011). **Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar**, Ankara: Usak Yayınları.
- ASANBEKOVA A. (2009). **Yerel Yönetim Reformları: Türkiye Ve Kırgızistan’daki Reformlar Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AVCU, S. A. ve ZHOLDASBEKOVA, A. (2018). “Kazakistan”, Çolpan Yıldız, A. ve Yılmaz, M. (ed.), **Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri** içinde (ss. 119-196), Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütavelli Heyet Başkanlığı Yay.
- BAİMYRZAEVA, M. (2005) “Institutional Reforms in Kyrgyzstan”, **Central Eurasian Studies Review Publication of the Central Eurasian Studies Society**, C.IV, S.1: s.29-34.
- BAİMYRZAEVA M. (2011a) “Kyrgyzstan’s Public Sector Reforms: 1991–2010”, **International Journal of Public Administration**, S. 34: s.555–566.
- BAİMYRZAEVA, M. (2011b) “Analysis Of Kyrgyzstan’s Administrative Reforms In Light Of Its Recent Governance Challenges”, **International Public Management Review**, C.XII, S.1: s.22-47.
- BUDAK, L. (2010). “Kazakistan’da Medya, 2000’li Yıllar Gelişmeler ve Temel Sorunlar”, **Türkbilim Dergisi**, S.3: s.47-59.
- ÇAĞLAR, A. (2018). “Kazakistan’da Devlet, Dini Yaşam ve Sivil Toplum”, **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, S.6: s.71-85.
- ÇETİN, N. (2017). “Kazakistan’da Başkanlık Sistemi’nin Gelişimi: Dünden Bugüne”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi: Türkistan Forumu III Bildiri Kitabı** içinde (ss. 894-916), Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- ÇETİNKAYA, Ö. ve JOLDOSHEV, K. (2006). “Kırgızistan’da Özelleştirme Uygulamaları ve Etkileri”, **Akademik Bakış Dergisi**, S.9: s.1-33.
- ÇOKGEZEN, M. (2004). “Corruption in Kyrgyzstan: The Facts, Causes And Consequences”, **Central Asian Survey**, C.XXIII, S.1: s.79–94.

DEMİREL, D. (2010). "Yönetişimde Yeni Boyut: E-Yönetişim", **Türk İdare Dergisi**, S.466: s.65-94.

DIAMOND, L. (2002). "Elections Without Democracy Thinking about Hybrid Regimes". **Journal of Democracy**, C. XIII, S.2: s.21-35.

DOĞAN, K. C. ve USTAKARA, F. (2013). "Kamuda Bir Yapılanma Dönüşümü Olarak E-Devlet ve E-Yönetişim İlişkisi Üzerine", **Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi**, C.II, S.3: s.1-11.

EĞELİ H. ve ÖZEN A. (2008). "Kırgızistan'da Mali Sistemin Yeniden Yapılandırılması Çerçevesinde Bütçede Reform Arayışları", **Sosyal Bilimler Dergisi**, S.19: s.13-31.

EDMUNDS, T. (2004) "The Environmental Movement in Kazakistan", (Ed. Stephen Hussey, Paul Richard Thompson), **Environmental Consciousness: The Roots of a New Political Agenda** içinde (ss.139-160), London: Transaction Publisher.

EROL, M. S. (2019) "**Tokayev'in Ulusa Sesleniş Konuşması: Kazakistan'ın İkinci Atılımı**", <https://ankasam.org/tokayevin-ulusa-seslenis-konusmasi-kazakistanin-ikinci-atilimi/> (Erişim Tarihi: 30.03.2020).

ERTAŞ H. ve SEVİNÇ, İ. (2014). "Orta Asya Ülkelerinde Kamu Yönetiminin Dönüşümü", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** Dr. Mehmet YILDIZ Özel Sayısı: s.45-55.

GÖKÇE, A. F. (2014). "Çağdaş Türk Devletleri Kamu Yönetiminde Denetim Sistemi Olarak Ombudsmanlık", **Afro Avrasya Coğrafyasında Kamu Yönetimi Uygulamaları ve Sorunları** içinde (ss.639-659), Ankara: TODAİE.

HAKTANKAÇMAZ, M.İ. (2009) "Ülkeler Arasında Reform Transferi" **Türk İdare Dergisi**, S.463-464: s.81-198.

IBRAYEVA, A.R. ve NEZHİNA, T. (2013). "Public Sector Reforms in Kazakhstan", Liebert, S., Condrey, S. E. ve Goncharov, D. (Ed.), **Public Administration in Post-Communist Countries Former Soviet Union, Central and Eastern Europe, and Mongolia** içinde (ss.43-69). Boca Raton: CRC Press.

JOLDOSHOV, A. (2010). "Kırgızistan'da Demokrasi Sorunu", **Praksis**, S.23: s.173-204.

KADYRZHANOV, R. (2005), **Decentralization and Local Self-Government in Kazakhstan: An Institutional Analysis**, Indiana University.

KALAMBEKOVA, B. (1996). "Kırgızistan: Nereden Nereye ve Nasıl?", **Bilig-2**, Yaz: s.7-10.

KASYMOVA, J.T. (2013). **Reforming Local Government In Developing Countries: Implementation Of a Participatory Budgeting Process In Kyrgyzstan**, New Jersey.

KHAIŖMUKHANMEDOV, N. (2017). "Structural Characteristics and Problems of the Presidential System in the Republic of Kazakhstan". **International Journal of Social Sciences and Education Research**, C.III, S.5: s.1432-1451.

KONCA, K. A. (2012). **Kazakistan Ülke Raporu**, https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/Kazakistan_Ulke_Raporu_2013-4.pdf (Erişim Tarihi: 10.04.2020).

KUBİCEK, P. (1998). "Authoritarianism in Central Asia: Curse or Cure?". **Third World Quarterly**, C.XIX, S.1: s.29-44.

LAUMULİN, M. (1999). **Uluslararası İlişkilerde Kazakistan: Güvenlik, Jeopolitika, Siyaset, Bilim**. Almatı: KC Cumhurbaşkanlığı Kazakistan Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.

LİEBERT, S. (2014) "Challenges of Reforming the Civil Service in the Post-Soviet Era: The Case of Kyrgyzstan", **Review of Public Personnel Administration**, C.XXXIV, S.4: s.403-420.

LİEBERT, S. ve TİULEGENOV, M. (2013). "Public Administration in Kyrgyzstan", **Public Administration in Post-Communist Countries Former Soviet Union, Central and Eastern Europe, and Mongolia**, (Eds.) S. Liebert, S. Condrey and D. Goncharov, CRC Press,

MAKHMUTOVA, M. (2001). "Local Government in Kazakhstan", (Eds). I. Munteanu and V. Popa, **In Developing New Rules in the Old Environment: Local Government in Eastern Europe, in the Caucasus and Central Asia** içinde (ss.407-431). Budapest: Open Society Institute.

MARAT E. (2012). "Kyrgyzstan: a Parliamentary system Based on inter-elite Consensus", **Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Democratization**, September: 325-344.

NARMAMBETOVA, A. ve Akman, Ç. (2018) "Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Yerel Yönetimleri", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C.VI, S.13: s.457-475.

NAZALIEV O. (2004) **Failed Democratic Experience In Kyrgyzstan: 1990-2000**, The Graduate School Of Social Sciences of Middle East Technical University.

OECD (2017). **Reforming Kazakhstan Progress, Challenges and Opportunities** <https://www.oecd.org/eurasia/countries/OECD-Eurasia-Reforming-Kazakhstan-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 10.04.2020).

ÖZER, M. A. ve OTYZBAY, Z. (2018). "Türkiye ve Kazakistan Örneğinde E-Devlet Uygulamalarının Kamu Yönetiminde Verimliliğe Etkisi", **Verimlilik Dergisi**, S.4: s.71-91.

PURTAŞ, F. (2006). "Kazakistan'da Sivil Toplum Kuruluşları, İç ve Dış Politikaya Etkileri", **OAKA**, C.I, S.1: s.1-18.

SAĞDIÇ, H. (2019). "Kazakistan'da 2019-Cumhurbaşkanı Erken Seçimi Ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler", **Uluslararası İdil - Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi (Ijvuts)**, C.I, S.2: s.177 - 207.

SAKINÇ, S. (2005). "Kırgızistan'da Demokratik Yerinden Yönetim: Reform Uygulamalar ve Sorunlar", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, C.XII, S.2: s.197-210.

RANOV, Z. (2017). **"Kazakistan ve Türkiye'de Yerel Yönetimler: Mali Perspektiften Karşılaştırmalı Bir Analiz"**, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ROBERTS S. (2012). "Doing the Democracy Dance in Kazakhstan: Democracy Development as Cultural Encounter". **Slavic Review**, C.LXXVII, S.2: s.308-330.

TATİMOV, M. (1993). **Kazak Alemi**. Almatı: Atamura.

TOKTOGULOV, B. ve KARAMATOV, O. (2018) "Kırgızistan", Çolpan Yıldız, A. ve Yılmaz, M. (ed.), **Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri** içinde (ss. 197-282), Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yay.

TURKPA (2012). **"Türk Cumhuriyetleri Anayasaları"**, https://www.turkpa.org/file/330_1500543034_8416.pdf (Erişim Tarihi: 10.04.2020).

YERELİ, A.B., ATSAN, E. ve KIZILTAN, M. (2015) "Yolsuzlukla Mücadelede E-Yönetişim ve Kırgızistan'daki Durum", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.IV, S.1: s.129-150.

YILMAZ, S. (2016). **Kazakistan'ın Türkiye Politikası: İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni**, Ankara: Nobel Yayıncılık.

YILDIRIM, C. (2018). **"Seçim Sonrası Kırgızistan'ın Geleceği"**, <https://www.timeturk.com/secim-sonrasi-kirgizistan-in-gelecegi/yazar-858166>. (Erişim Tarihi:13.04.2020).

"Kazakistan Tokayev Yönetiminde Güven ve İtibarla Yol Alıyor", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kazakistan-tokayev-yonetiminde-guven-ve-itibarla-yol-aliyor/1772957> (Erişim Tarihi: 30.03.2020).

"Kazakistan Cumhurbaşkanlığı Seçimleri", <https://siyasetdergisi.com.tr/kazakistan-cumhurbaşkanligi-secimleri/> (Erişim Tarihi: 30.03.2020).

"Kazakistan'ın Siyasi Görünümü" <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 30.03.2020).

"Yolsuzluk Algı Endeksi 2019 Verileri Açıklandı", <https://www.seffalik.org/2018-yolsuzluk-almi-endeksi-aciklandi/>, (Erişim Tarihi: 01.04.2020).

"Kazakistan'da Expo 17 Tutuklaması" <https://www.haberler.com/kazakistan-da-expo-2017-tutuklamasi-7414798-haber/>, (Erişim Tarihi: 01.04.2020).

"Kazakhstan Unveils 100 Concrete Steps to Implement Institutional Reforms" <https://astanatimes.com/2015/05/kazakhstan-unveils-100-concrete-steps-to-implement-institutional-reforms/>, (Erişim Tarihi: 01.04.2020).

"Kazak Lidere Sınırsız İktidar", http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/05/070518_kazakistan.shtml, (Erişim Tarihi: 07.04.2020).

"Kazakistan'da Seçimler ve Demokratikleşme Süreci", <http://turksam.org/kazakistan-da-secimler-ve-demokratiklesme-sureci/>, (Erişim Tarihi: 07.04.2020).

"Kazakistan'da Suikast Zanlıları Tutuklandı", <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2006-02-20-voa15-88043297/852961.html>, (Erişim Tarihi: 07.04.2020).

“2030 İçin 10 Hedef”, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a328005.aspx> (Erişim Tarihi: 11.04.2020).

“Kazakhstan Unveils 100 Concrete Steps to Implement Institutional Reforms”, <https://astanatimes.com/2015/05/kazakhstan-unveils-100-concrete-steps-to-implement-institutional-reforms/> (Erişim Tarihi: 11.04.2020).

“Kazakistan 2050 Stratejisi”, https://tasam.org/Files/Icerik/File/kazakistan_-_2050_stratejisi_2ed088a6-ffd2-4202-8a38-b0a42a571fee.pdf (Erişim Tarihi: 11.04.2020).

“Kırgızistan”, <https://freedomhouse.org/country/kyrgyzstan> (Erişim Tarihi: 19.04.2020).

“Kırgızistan’ın Siyasi Görünümü”, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 19.04.2020).